فەلسەفەی ئەرەبی-ئیسلامی.. گەرت هەندریش.. کاوە جەلال لە ئامانییەوە

بەخنەی فەلسەفەیی فەلسەفە: غەزالی و پاشەوارانی

ئەبو حامید ئەلغەزالی (1058-1111) سەر بە وتووێژخوازترین هزرڤانانە لە مێژووی فەلسەفەی ئیسلامیدا، تانانەت هەندێکی داشتنکان نایخنە ئیزی فەیلەسوفکانەوە. هەی ئەمە دگەتوە بە ووە جیاوازکانی بەرهەمەکەی: ئەو وەک بەخنەگرێکی تیژی فەلسەفە، بەتایبەتی فەلسەفەی فارابی و ئیبن سینا، دەتە نوانەوە، هاوکات ئەو خەی فەیلەسوفە لە ئاستێکی بادا کە لەگیک و بەخنەکەی لە مەتافیزیک لە سەردەمەکەی تدەپەن. جگە لەوە بەرهەمەکەی دوو شەوازی تەواو جیای داشتن لە خە دگرت: ئەو لە لایەک هزرڤانێکی ئێکسەتریە، کەواتە پابەندی ئەرگومەنتهەنانەوەی زانستی-ئاسیەنالە، وەلە هاوکات نووسەرێکی ئەسەتریە بە مەیلێکی بەهزەوە بە میستیک. ئەو لەپاە بەخنەی فەلسەفەدا هەروەها چینی زانایانی ئاین و شەریئەتی، واتا ئولەماکانی، بەتکردەوە و ملکەچیی ئەوانی بەرانبەر دەسەاتداران، هەروەها دەردی تەرقیەخوازی و ژیانی گوماناویانی لە ووی مەرالییە خستە ژەر بەخنەیەکی تیژەوە. کەواتە ئەو هزرڤانێک بوو کە بەزەحمەت لەتەک نموزجێکی یەکانەیی ئاڤەکردندا دگونجەت. غەزالی سالی 1058 لە توس کە دکەوتە خەراسانی بەژهەاتی وەاتی فارسەوە، هاتە جیهانەوە. ئەو لە نیشاپور لای ئەلجووەینی (1085 مردووە) کە تیەلگەکی بەناوبانگی سەر بە بەبازی ئەشئەری بوو، چووە بەر خوندن، ئەوجا لە بەغداد کورسییەکی بەواتای بە شەریئەی ئیسلامی وەرگرت. خەریکبوونی چەی ئەو بە فەلسەفەوە، بەتایبەتی بە فەلسەفەی ئیبن سیناوە، دگەتوە بە ئەم ماویەی کاری وانبەژیەکەی. غەزالی لەدژی ئیبن سینا یەکەک لە نووسینە سەرکیەکانی خەی نووسی، بە ناونیشانی "تەهافوت ئەلفەلاسیفە" (Distructio philosophorum). وەلە تەنگژیەکی قووە کە نەمانی زەمینە و ئاماستە بوو، ناچاری کرد واز لە پەستی وانبەژیەکەی بهێنت. ئەو پشتی کرد نزیککەوتنەوەی تەنیا ئەقیدەگەرا (دکترینەر) و ئاسیەنال لە ئایین و وەرچەرخا ووەو میستیک. غەزالی چەند سالەکی درێژخایەن بەنەو جیهانی ئیسلامیدا

گۆڵا و لە کۆتایدا گۆڵایەوە بۆ نیشاپور، پاشان بۆ توس ی زێدی خۆی و هەر لەوێ ساڵی 1111 مرد. ئەمە دەتوانین لە سەرجەم هزری غەزالی پەرچەکردارێک لەسەر تەنگژەی هۆشکییانەی سەردەمەکەی تێبگەین، تەنگژەیەک کە لە لایەک فەلسەفە خستبوویەوە، لە لایەکی دی ێیشەی لەنێو ئاژاوەی قووڵی نێو تیۆلۆگیی ئیسلامیدا داکوتی بوو، کە ئیدی لە سەرئەنجامدا نەک تەنیا بەسەر تەئویلی سوننی و شیئییانەدا، بەڵکو لەنێو ئەم ئاینزایانەشدا بەسەر سەکت و مەدرەسەی لەژمارەنەهاتوودا دابەشی. لە فەلسەفەدا بەتایبەتی ئیبن سینا بە هەزی پەواپەهێنەری فەلسەفەیی و ئایینی-میستیکییانەی خەدربەینییەوە تیۆلۆگە ئیسلامییەکانی ناجەخت کردبوو. وەهامی ئەوە تا کاتی غەزالی کەم یان زۆر نزیککەوتنەوەی تیۆلۆگەکان بوو لە فەلسەفە، یان بە پێچەوانەوە بەرهەستیکردنی فەلسەفە بوو بە شێوەی ناوردبین یاخود تەنانەت تووڕە.

ڕەخنەی فەلسەفە

غەزالی کەبەرهەمەکی فراوانی نووسینی بەجێهێشت. لە کارە تیۆلۆگییە سەرکییەکێیدا بە ناونیشانی "ئیحیائ عولوم ئەلدین" (ژیاندنەوەی زانستە ئایینییەکان) کە لە ساڵانی گۆڵانکانیدا سەریهەڵدا، هەوڵ دەدات پێشبینییە تراديسیۆنییە ئایینییەکانی ئیمان بە مەشقکانی سۆفیزمەوە، هەروەها ئەتیکی ئیسلامی بە ئەتیکی ئەڕیستۆتەلی و ئەمیش بە فەزیلەکانی سۆفییەوە گرێبدات. ڕەخنەی ئەو لە فەلسەفە لە "تەهافوت"دا بەتایبەتی لە فارابی و ئیبن سیناوە دەستپەدەکات کە بەواتاترین نوێنەری فەلسەفەیەکی ئەڕیستۆتەلی-نوپلاتۆنی بوون. غەزالی بە خۆیدا هادەپەموت کە بەرپەرچی بیست تیۆریی فەلسەفەیی بداتەوە، لەڕاشدا حەقدەدانیان بە لادان لە ئیمانی ڕاستینە دادەنێت، وەلە گەرچی بە ئیسلام ناگونجێن، سەرباری ئەوە بە دیدی غەزالی کوفر نین، وەک بە نموونە تیۆریەکەی ئیبن سینا لەمەڕ دەروون، یان پێشبینییە سروشتی و هەئنجامییەکانی فیلسوفان بەگشتی، یاخود ئەو تەواوینە کە خودا وەک هەڕ یەکەمین هیچ ئەتریبوتەکی نییە. وەلە غەزالی بە پێچەوانەوە سە تیۆری وەک بەئیمانی دەبینێت، بەمەش هەرسەکیان زەندەق و داگۆڵانن لە ئیسلام: یەکەمیان تەواوینی جیهانە وەک ئەزەلی، دووەمیان وادانانەکیی فیلسوفەکانە سەبارەت بە ناسینی شتە تاکەکان لە لایەن خوداوە نەک وەک شتی تاک، بەڵکو تەنیا پەیوەند بە ڕەکخراوی گەردوونیەوە، کەواتە تەنیا وەک کەرتی زەروریی ئەو ڕەکخراوەی جیهان کە خۆی دروستی کردووە؛ سێیەمیان تەزی نەمریی دەروونە کە نکۆڵی لە

ژیانەوەی (قیامەتی – و) لەش دەکات. غەزالی سەرئەنجامەکە لە نووسینەکی بچووکتریدا بە ناونیشانی "زگارکەر لە تاریکی" (المنقذ من الضلال) پوخت دەکاتەوە. زەر جار بەھۆی وا دانرێت گەیا ئەم نووسینە "ئۆتۆبیۆگرافی"یە، چونکە غەزالی تێیدا دوائەنجامی هزرینی خەی گرێدەدات بەو موئایشە جیاوازانەوە کە لە ڕووتی پێگەیشتنی کەسکیانەی خۆیدا کردبوونی. ئەو حوکمی توند بەسەر فەیلەسوفانی ئەرەبی-ئیسلامیدا دەدات: گەر پشتر تەنانەت سەکرات، پلاتۆن و ئەیستۆتەلیس بەقووڵی "گیرۆدەی ناڕەکوپێکییەکانی بەباوەڕی و گومڕایی" بووبێتن، ئەوا دەبێت "خۆیان و لایەنگرانیان، لە نوێشیاندا فەیلەسوفانی ئیسلامی ی وەک ئیبن سینا و فارابی و دیکەش، بە بەباوەڕ" دابنرێن. ئەوجا غەزالی ئەوەشی دەداتە پاڵ کە: "هیچ کەس لەنێو فەیلەسوفانی ئیسلامیدا هاوشێوەی ئەم پیاوانە تاوانینەکانی ئەیستۆتەلیسی نەگەیاندووە" (al-Ghazali 1988, 18).

بەگومان ئەم نەفرەتکردنە لە فەلسەفە هیندە ڕاستەوخۆ نەدەبوو گەر غەزالی لە هەندێک پێنتی بنەڕەتیدا جیاوازیی لە تێڵەگەڵ ئەقیدەگەراکان نەبووایە. ئەو سەرەتا زانستی "فەلسەفە" بەسەر شەش لکی جیاوازدا دابەشکردبێت: ماتماتیک، لۆگیک، زانستی سروشتی، مێتافیزیک، پۆلیتیک و ئۆتیک، وەڵێ تەواو جودا لە یەک دەیاننرخێنێت. ئەو لەبارەی ماتماتیک دەبێژێت: "کە لەم زانستە بەوانێت، هەشسام دەبێت بە دروستێتی و بەهاوتایی سڵماندنەکانی"، بەڵێ ئوڵەماکانی ئایین "تاوانێکی گەورە ئەنجام دەدەن گەر باوەڕ بکەن کە دەشێت ئیسلام بە ڕەتکردنەوەی ئەم زانستە بە سەرفرازی بگەیەنرێت" (Ebd., 19 ff.). ئەمە هەروەها لۆگیک دەگرێتەوە کە وەک ئامراز سەرەتا بەڵایەنە، تەنانەت بە تێڵەگەکانیش بەشێ زانستەکی گرنگی یاریدەدەرە، وەڵێ گەر ناوردبینانە بەسەر ئایینەدا بکاربهێرێت، ئیدی دەبێت بە ئامرازی تەحریفکردنی ڕاستییە ئایینییەکان. هەروەها زانستە سروشتییەکانیش بە غەزالی دوو لایەنیان هەیە: ئەوە ئەرکی ئەقیدەگەری نییە بەرهەمکانیان ڕەتبکاتەوە گەر هاتوو نەبن بەهۆی گومڕایی، بە نموونە نکۆیکردن لە گەتکانی قورئان. غەزالی وەک سەرئەنجامی ئەوە تەنانەت داوا لە زانایانی ئایین دەکات کە مێتۆدە لۆگیکییەکانی فەیلەسوفانی دژیاری خۆیان قبووڵ بکەن. ئەو خۆی دوو لکۆینەوەی لەبارەی لۆگیک نووسی تاکو بەو ڕەیەوە لۆگیک بە تێڵەگی و شەریئەت سوودمەند بکرێت. وەڵێ غەزالی سەرئەنجامەکە پەیوەند بە مێتافیزیکەوە تەواو جیاواز دەردەکەشێت: مێتافیزیک گواهی دەدات بە "بەسەهووچوونەکان"ی فەیلەسوفان و غەزالی هەوە دەدات بەرپەرچی هەریەکیان بداتەوە،

لەرشدا ڕەخنەی ئاو لە لۆگیک کارایی خۆی وەردەگرێت. ئەم دروست بە گرنگترین بەشی فەلسەفەیی لە هزری غەزالیدا دانراوە.

کۆشەی پەیوەندیی هەئینجامی

غەزالی بنەڕەتیانە گومان لە مافی ئاوەز دەکات کە بۆی هەبێت پرنسیپەکانی خۆی بەسەر ئایینداا بەکاربێرێت. ئاو لەرەدا بۆئاشکرا ئەرگومێنت لەدژی پرنسیپی هۆ دەهێنێتەوە، لەرشدا نکۆیکردنی فەیلەسوفەکان لە پەرجوو وەک دەرچێ دادەنێت. ئەمان بەو ئەرگومێنتە نکۆییان لە پەرجوو کردبوو کە دژ بە تیەریی هەئینجامییە سروشتییەکانە و ئەمەش دەبێت ئەمپیریانە لەم تیەرییە تێبگەین، جگە لەوە وەک پرنسیپی ڕەکخراوی جیهان تیەرییەکی زەروورییە، ئاخر تەنیا گەر پەیوەندیی هەئینجامی گریمانە بکرێت، ئیدی ڕەکخراوەکی ناسراو بەگشتی دەشێت و ێیکخراوەکەش دەمانگەیەنێت بە خودا وەک یەکەمین هۆی زەروری. گەر بە نموونە شتەک دەست بە سوتان بکات، بە ئاوە دەبێت هۆیەکی سروشتی هەبێت و هەمیشە سەرلەنوێ بە لۆگیبوونی هەمان دۆخ دەبێت بەهۆی هەڵگیرسانی ئاگر. هەرگیز ناشێت سووتان بە بێ هۆیەکی سروشتی کە ئاگرەکە دەخاتەوە، بێتەئاراوە. هەر بەگوێرەی ئەم فەیلەسوفەکان دەیانویست سەرجەم نموونەکانی پەرجوو لە قورئان و نووسراوە ئیسلامییەکاندا خوازەییانە تەئویل بکرێن نەک مرۆڤ وشە بە وشە لێیان تێبگات. بەگومان تا چەند ئەم تەوانینە بە ئاوەزدا بچێت، هەشتا هەر تیەلۆگەکان لە پشتیوانی دروست گومانکردنەکی بنەڕەتیان لە خودای قادیر دەبینی. ئاخر گەر خودا لە توانایدا نەبووایە ێیکخراوییەکەی بوونەهۆی سروشتی بپچڕێنێت، ئەوسا خۆیشی لەژێر ڕکەفی ئاو ڕەکخراوەدا دەبوو و چیدی خودای قادیر نەدەبوو. گونجاو بەمەش دژئەرگومێنتی باوی تیەلۆگەکانی ئیسلام ئاماژەدان بوو بە قودرەتی خودا: ئاو قودرەتە توانیویەتی ئاوەش بشنێت کە بەرواڵەت وەک نەشیاو (مەحاڵ) دەنوێنێت و هەر ئاوها و هەردەم بەگوێرەی ویستی خۆی پرنسیپی هەئینجامی نەهێشتووە (1). باوجو ئەم شاوێیەی هزرین کە بریتییە لە "credo quia absurdum" ("من باوەڕم هەیە، چونکە ئاوە بەهودەیە" [چونکە دەکاوەتە سەرووی توانستی تێگەیشتنی ئاوەزاوە – و]) سەرەتای سەدەی سێیەم لە هزرینی کریستیانیشدا لای تەرتولیان هەبوو.

فەیلەسوفەکان نکۆییان لە پەرجوو کردبوو و غەزالی بەرپەرچی دانەوە، نوێیەتیی بەرپەرچدانەوەکەش لە جەری ئەرگومێنتەنانەوەی ئاودا بوو. ئاخر ئاو لەوەدا بەسانایی ڕووناکاتە قودرەتی خودا،

بەڵکو هەوڵ دەدات پرنسیپی هۆنجامی، وەک تیۆریی بوونەهای زەرووریانەی سەرجەم ڕووداوەکان، هەبووشنتوە. هەروەها غەزالی لە لایەنی خۆیەوە وایدانەنت کە لە نێوان بوونەوەردا پێوەندیگەلی زەرووری هەیە، بە نموونە کاتێک ئەمە ئەدگاران دەدەینە پاڵ بوونەوەران، یان پێوەندییە ئاوم-یەکان. وەلێ ئەمە بە هیچ شێوەیەک چواندنی بە ئەو ڕووداوە یان ئەو شتانە نییە کە بە دەرکەوەرەکان شیاوی دەرککردنن: "پێوەندی لە نێوان ئەوەدا کە وەک باوە بە هۆ و ئەنجام دادەنرێت، بە تەواوینی ئەمە زەرووری نییە. [...] لە هەر کوە دوو شت هەبن، لە هەبوونی یەکەکیانەوە بەزەرووری هەبوونی ئەویدیکەیان ناکەوێتەوە، بە هەمان شێوە لە نالەڕبوونی یەکەکیانەوە نالەڕبوونی ئەویدیکەیان ناکەوێتەوە" [سیتاتەکە وەرگیراوە لە: Ibn Ruschd 1913, 252]. پێوەندیی نێوان دوو شت یان دوو ڕووداو ناگەڕێتەوە بە ناچارکەتییەکی نێوەکی لە ئێوان خۆیاندا، چونکە ئەم ناچارکەتییە لە سروشتدا تێبینی ناکرێت. گەر بە نموونە پارچەیەک خوری بەر ئاگر بکەوێت و دەست بە سووتان بکات، ئەوا فەیلەسوف لەڕدا لە پێوەندییەکی هۆنجامی دەدوێت، وەلێ غەزالی بەرپەرچی ئەوە دەداتەوە:

"کەواتە ئایا بەڵگە بە ئەوە چییە کە ئاگر هۆکارەکەیە؟ تێبینیدانی ئەمپیری تاکە بەڵگەی فەیلەسوفەکانە: سووتان بە ئاگر و هاوکات لەتەک بەرئاگرکەوتندا دەتەئاراوە. تێبینیدانەکە دەیسەلمێنێت کە سووتان هاوکات لەتەک ئاگردا دەتەئاراوە، وەلێ نایسەلمێنێت کە سووتانەکە بەهەی ئاگرەوە دەکەوێتەوە [هەمان سەرچاوە، 253].

کەواتە ئەمە بەڵاستی تەنیا دەتوانین چاودێریی پێوەندییەکی دوای-یەکی (post-hoc) نێک پێوەندیی بەهۆیی (propter-hoc) بکەین. ئەوەی ڕاستی بێت ئەمە ناتوانین لە ڕووی ئەمپیریەوە دژبەژیی غەزالی بکەین. هەر بەم پێیە دەرئەنجامگیرییەکەی ئەو بریتییە لە: ئەمە لەڕدا هەبوونێکی زەرووریمان نییە، بەڵکو ئەوە کاریگەریی خودایە: "خودا هەی سووتانێ، ئەویش کاتێک ڕەشایی دەهێنێتە نێو خوریکەوە، هەروەها بە پێکهاتەکانی هەیدەوشێنێتەوە و وەریدەگێڕێت بە سوتوو. خودا ئەم کارە بە نێوەندیاریی مەلایکەکان ئەنجام دەدات یان ڕاستەوخۆ" (هەمان سەرچاوە). واتای ئەم ئەرگومێنتەنانەویە لەوەدا نییە هەروەک ئەمە گێڕانەویەکی سەرلەنوێمان ڕوو خودا هەبێت، یان واتاکەی لە هەوەدانێکی لاوازدا بێت بە ڕزگارکردنی بەوابوون بە پەرجوو، بەڵکو واتاکەی لەو هەقیقەتدایە کە ئێستا هەزە ئەمپیریەکەی سەلماندنی پێوەندیی بەهۆیی (پرۆپتەر-هۆک) بەرپەرچ دەدرێتەوە. ئەم شێوازە هزرینەی غەزالی بەئاکام بوو، وەلێ ئەرگومێنتەنانەوەکە درەنگتر لە

فەلسەفەی ئەوروپیی نوێسەردەمدا، وەک ئاشکراشە لای دەیڤید هیوم، سەرلەنوێ سەرهەڵدەداتەوە. لەبەردا دەشێت زۆر سەرنجڕاکێشانە وەرچەرخانێک ڕوون بکرێتەوە: لە نێوان پارادیگمای ئینتەلێگیبیلیتی – کە غەزالیی پێوەی پابەند بوو – و پارادیگمای مۆنتالیستیی نوێسەردەم – کە هیوم پێیڕەویی دەکرد. ڕەخنەی غەزالیی لە بۆگەهێنانەوەی ئەمپیریانە بە پێیوەندییە زۆرووریيەکانی هۆکار ئەوەی لەدەکەوێتەوە کە ئاماژە بە خودا بدات – خودا سەرلەنوێ وەک ناوکی ئینتەلێگیبیلیتیی هەر ڕووداوێک؛ بە پێچەوانەشەوە لەبەر ئەوەی نیشاوە ئەمپیریانە پێیوەندیی هۆکارنجامی وەک جەختییەکی ئینتەلێگیبیلیتی بسەلمێنرێت، ئەوا هیوم دەرئەنجامێنێت کە سازاندنی ڕێژە هۆ-ئەنجامییەکان تەنیا لە خووی هزرینی مرۆڤەوە ئەنجام دەدرێت، ئەوەش بەپێی ئەزموونەوە. کەواتە کاتێک غەزالی پێیوەندیی هۆکارنجامیی وەک کارتی ڕەکخراوەکی جیهان بەرپەرچدایەوە، ڕەکخراوێک کە ئەو ئینتەلێگیبیلیتی لەی تەدەگەیشت و پێیوەندییە هۆکارنجامییەکە بە ئاماژەدان بە ڕەکخراوەکی هەروەها ئینتەلێگیبیلیتی خودایی ڕزگاردەکات، ئەوا هیوم ڕەگەیەکی ئەوتە دەگرێتە بەر کە تەنیا بە ئاوەز کراوەیە: هیوم لە پێیوەندیی هۆکارنجامی تەناگات وەک پرنسیپێکی ڕەکخستن کە لانەو سروشتدایە (کەواتە ئینتەلێگیبیلیتیە)، بە پێچەوانەوە وەک پرنسیپی ئاگایی مرۆڤ دەیبینێت، واتا وەک پەرچەکرداری ئاگایی لەسەر ئەو ئەزموونانە کە مرۆڤ کردوونی. بۆگومان هیوم ناتوانێت بڕوا ڕوونی بکاتەوە کە داخە چەن ئەزموونکردنی شتێک بۆگشتی بشێت. کانت ئەم هەنگاوە دەنێت، کە دوای ئەوەی هیوم لە "سەرخەوی دۆگمایی" بیداری دەکاتەوە، ئیدی پێیوەندیی هۆکارنجامی تەنیا بە کاتێگۆرییەکی زەین دادەنێت، زەینیش بۆگۆڕەی ئەمە "یاساکانی خۆی بەسەر سروشتدا دەسەپێنێت" نەک بیینراوەت لە ئەزموونەوە دەریان بئەنجامێنێت (Immanuel Kant, Prolegomena, § 36).

ئەرگومێنتەکانی غەزالیی لەدژی تێگەی پێیوەندیی هۆکارنجامی لای فەیلەسوفەکان پێشانی دەدەن کە چەند زۆر دەباتی سکۆلایستییانەی نەو سیستەمەکانی ئیمان لە چەرخی نۆڤیندا بەرەو پێش هەنگاوی نا تا ئیدی بە هزری مەدەرنە دۆگات. هاوکات لەبەردا ئەوەش خویا دەبێت کە تا چەند تیژترین ڕەخنەی هزری بئاکام دەمێنێتەوە گەر تەنیا بچێتە خزمەتی بەرگریکردنی دۆگمایەوە لە سەرکەتیی ئایین. ڕەخنەی غەزالی لە فەیلەسوفەکان تێکرا دوو سەرئەنجامی هەبوو. گومانی تێدا نییە کە ئەو ڕەخنەیە ڕەنگ بە سەرهەڵدانی کۆشکی گەراو بەرانبەر فەلسەفە دۆگماتیت. ئەمە فەیلەسوفانی ئەرەبی-ئیسلامیی هاوچەرخ ئەو تانوتە لە غەزالی دەدەن. پاڵەمیکی ئەو لەدژی فەلسەفە ڕاستەوخۆ

خودی فەیلەسوفەکانی هەنگاوت کە ئەستا لەنەو ژینگەیەکی سەرجەمیانە گەراوی جڤاکیدا بەردرابوونە بەردەم نالەبوردەیی و دوژمنکاریی پڕڕاستەوو. لە کۆتاییشدا غەزالی نەک تەنیا پاڵەمیکی لەدژی "بەساهووچوونەکان" نواند، بەڵکو هەروەها ئاستەوخۆ سەرزەنشتەکی پەولکاند: ئەم بەساهووچوونانە هەگبەانووەن لە ئیمان، هەگبەانووەی ئوهاش دشیا لە هەقرایەی جڤاکییانەی سەردەمەکەی ئودا کوشندە بێت. وەلە غەزالی هاوکات لە ووی مژووی هزرەوە ئاستەوخۆ بەشدارە لە بەاوبوونەوەی فەلسەفەدا. ئەو بە شەوازی ئەرگومەنتیانە هەوڵی دا فەلسەفە لەکاربخات، لەڕشدا پەیەوەیی مێتۆدە فەلسەفییەکانی کرد؛ جگە لەوە بەوفایانە تەزە ڕەخنەییەکانی فەیلەسوفانی خستەبەردەم، کە ئیدی بەو ڕەیەوە زانینی زەر لەبارەی فەلسەفەی ئەیستەتەلی و نوە-پلاتۆنی ئاستەواست بە ئەقڵگەلی فراوانی تیەلگە سونییەکان گەیشت و ڕەکی گەا بە سەقامگیربوونی لەگیکی ئەیستەتەلیس لە مەدرەسە ئایینییەکاندا.

ڕەخنەی غەزالی لە فەلسەفە هەروەها سەرئەنجامەکی سیاسیی هەبوو. دابەشبوونی ئیسلام بەسەر سوننی و شیئیدا، هەروەها لەکهەوشانی ئیسلام بەسەر ژمارەیەکی فرە سەکت و مەدرەسەدا، لای غەزالی نیشانە بوون بە لەخشتەبردنی ئیماندارانە بەهی هزرینی چەوتەوە. ئەو هەی سەرهەدانی ئەم هەزرینە چەوتەی دگەاندەوە بە فەلسەفە کە ویستوویەتی ئاسیناڵانە ڕەکخراوی جیهان ووبکاتەوە و بیسەپێنێت، بەو ڕەیشەوە ئیسلامی تەکشکاندووە.

غەزالی لە پامفلەتەکدا لەدژی شیئەی ئیسمائیلییە پەیوەندییەکی لە نەوان ئەوان و نوە-پلاتۆنییەکاندا دەرخست: گرەدانی "زەینی پەتی" وەک یەکەم ژان ی یەک-ی هەرە سەرەتایی بە بیرکەی پەغەمبەرییەوە. بەمەش بە دیدی غەزالی هزرینی فەلسەفەیی نەک تەنیا پەرجووی پەغەمبەری، بەڵکو هەروەها لە سەرئەنجامدا خەلافەتیشی لەهەز خستووە کە گەرەک بوو دوای پەغەمبەر پارەزەر و بەرگریقانی ئیمان بێت. کەواتە ئادیکالەتییەکەی غەزالی بەرانبەر شیئە و فەیلەسوفەکان پەرچەکردارەکی ئاستەوخۆ بوو لەسەر داوخان و ناتەبایی لەنەو جیهانی ئیسلامیدا. غەزالی – تەواو لە مەغزای جیهانبینییەکی هەیەپارەزدا کە ئەمەش باوە – هزرینی ڕەخنەیی لەو ڕەوشە بەرپرسیار دانا، بە ئەندازەی ئەوەش خەزگەی بە بەهەزبوونی خەلافەت هەبوو. بە دیدی ئەو دەستوەژی بەهەزبوونی خەلافەت بریتی بوو لە ئاگرتنی هەر ناکۆکییەکی نەوەرەکی، ئەوەش بەدیدەهەنرا گەر فەلسەفە بکرایە بە مەسەلەی چەند زانایەکی کەم. گەرەک بوو زەرینەی مرۆقان

ڕەنوماییەکانیان تەنیا لە قورئان و سوننەو وەربگرن، تەنانەت دەبوو پراکسیسی سیاسی لەسەر ئەو دوو ڕەنوماییە ئەنجام بدرێت. هەر بەم پێیە دەرئەنجامی غەزالی لە ڕووی واتای فەلسەفەوە بە پراکسیسی جڤاکی بریتی بوو لە: "لەبەرئەوەی بەسەر زەرینەی مرۆڤاندا ئەو وەهمە باڵادەستە، [...] کە گەیا خاوەنی کامیلەتی ی ئاوەز و توانستن بۆ جیاوازیکردنی ڕاستی لە هەڵە و ئیمانی دروست لە بەسەهووچوون، ئەوا دەبێت تا بکرێت بەنەرەوانە گەڤی خەڵک بکرێت کە کتێبەکانی بەسەهووبراوان نەخوێننەوە." (Al-Ghazali 1988, 27). گەر ئەمە بە یوتۆپیاکەی فارابی لەمە دەوڵەتی دانایی بڕاورد بکەین، ئەوا بەمان ڕوونەبێتەوە کە تا چ ڕادەیەک فەلسەفەی سیاسی لەسەر ڕەگەی بەرەو تیۆکراتیی دوژمن بۆ هزر پێشڤە چووبوو.

پاشەوارانی غەزالی

ڕەخنەی فەلسەفەیی غەزالی لە فەلسەفە هاوکات تینی بە تیۆلۆگی دا کە خەی وردتر شارەزای فەلسەفە بکات و مێتۆدەکەی وەربگرێت. محەمەد ئیبن عەبدولکەریم ئەلشەهرستانی (نزیکەی 1086-1153) یەکێک بوو لەو یەکەمین کەسانە کە هەوڵی بەو چەشنەیان دا. ناوبانگی شەهرستانی دەگەڕێتەوە بۆ نووسینەکەی بە ناونیشانی "کیتاب ئەلمیلەل وەلنیحەل" (حیزبە ئایینی و مەدرەسە فەلسەفەیەکان). ئەو لەم کتێبەدا بەفراوانی سەکت و حیزبەکانی نەو ئیسلامی داشت، لەڕشدا کتێبەکە نەک تەنیا مەژووی سەکتە ئیسلامییەکان لە سەردەمی سەرەتاوە، بەکو هەروەها فەلسەفە لە کولتووری ئیسلامیدا و ئایینە مەزنەکانی دیکەی پاڵ ئیسلامیش لە خۆ دەگرێت. وەلێ گومانی تێدا نییە کە داشتنەکەی ئەبژەکتیڤی نییە، بەکو لە نەویدا بەکێکی زەر ڕەخنەی تیۆلۆگەکان و غەزالی لە فەلسەفە هەیە. شەهرستانی لە هەزری ئیبن سینادا کەم یان زەر ئەوە پوختدەکاتەوە کە پێشتر غەزالی لە "تەهافوت"دا نووسیبووی. سەرەڕای ئەوە کتێبەکەی یەکێکە لە فراوانترین داشتنەکانی مەژووی هزر لە ئیسلامدا تا سەردەمی خەی، هەروەها بناغەیەکی گرنگی زانیارییە، بۆتایبەتی لەبارەی "سەکت"ەکانی سەردەمی زووی ئیسلام و هەزریان. ئەوجا کتێبەکە بەڕەی جەری داشتنییەوە دیدەکمان بە نەو هەزری ئەقیدەگەرای ئایینی لە ئیسلامدا بە دەرخسەنێت. وەلێ فەخرەدین ئەلڕازی واتایەکی مەزنتری فەلسەفەیی لە شەهرستانی هەبوو. ئەو ساڵی 1149 لە ڕای هاتە جیهانەوە. دوای خوێندن لەوە چەند ساڵێکی بە گەڕان بەسەربرد و لە کۆتاییدا لە شارەکەی زەدی خەی وەک مامۆستا نیشتەجێ بوو. ڕازی لەوە ماوەیەک ژیانی بەهەژاری بەسەربرد، پاشان بەهەی میراتییەکەوە

گێشت بە خۆشگوزەرانی. ئەو ساڵی 1210 لە هیرات (لە ئەفغانستانی ئەمڕۆ) مرد. پشتر دەسەڵاتدارەکەی هیرات دەرفەتی پێدابوو خوێندنگەیەک لەنێو کۆشکەکەیدا دابمەزرێنێت. فەخرەدین رازی یەکێک بوو لە دوایەمین ئینسیکلۆپێدیستە مەزنەکانی ئیسلام و بە چەند کارێکی زۆر هەوڵی دا نەک تەنیا تێڵگەی پێکەوە لەتەک ڕاڤەیەکی فراوانی قورئاندا، بەڵکو هەروەها زانستە دنیاییەکان و فەلسەفەش دابەشبێت و ڕاڤە بکات، لەڕشدا پشتی بە غەزالی بەست و هەر لەسەر دابی ئەو ڕاڤەیەکی بە فەلسەفەی ئیبن سینا نووسی. وەڵە ڕازی لەو نووسینەدا زۆر زۆرتر لە غەزالی فەلسەفەی بە تێڵگیەوە لکاند، ئەوە بە ڕادەیەک کە ئیدی هەردوو کایەکە بەدگمەن لە یەک جیادەکرێنەوە. ڕازی، دەرچوو لە لۆگیک و فەلسەفەی سروشتەوە، هەوڵی دا ڕاسیۆنالانە ئیدیی خودا ڕوونبکاتەوە، پاشان ڕووی کردە بابەتی فەلسەفەی ئەیستەتەلی-نوپلاتۆنی (بەتایبەتی تەوانینی ژان)، لەڕشدا تێگەیشتنی ئیسلامیانەی خۆی کە بە "زانینی سروش" هەیبوو، بەرانبەر ئەو فەلسەفەیە دانا. لەڕەوە ئیدی سەرلەنوێ بەکی زۆر لە فەلسەفە دەتە نەو تێڵگیەوە. سەرباری ئەوە تێکەڵکردنی فەلسەفە و تێڵگەی لە لایەن ڕازیەوە هەروەها جیاوازیەکانی نێوانیانی سەیەوە و هەوڵستی ناڕشنی ئەوتۆی خستەوە کە تایبەتمەندیە تێگەیەکەی فەلسەفە و بەردەوامیی ئەویان سەرلەنوێ لاواز کردەوە. هاوکات ڕازی لە هەوڵستە بنەڕەتیەکانی خۆیدا هەیپارێزتر بوو لە غەزالی. لە ئایندەدا ئەم گرێدانەی نێوان مەتەدیکی فەلسەفەیی و تێگەیشتنی بنەڕەتییانەی هەیپارێز شۆڕشێکی بە تێڵگیی ئیسلام دا، کە ئیدی لە نەوەرەکە فەلسەفەیەکەی زۆر کەم زیاتر لە توخمە بنەڕەتیەکانی لۆگیکی ئەیستەتەلیس مایەوە. ئەم توخمانەی لۆگیکی ئەیستەتەلیس تا نەوسەدەی نزدیەم مانەوە، بەتایبەتی وەک بەشکێی پێگەیاندن لە مەدرەسەکاندا کە وەک دامەزراوەی فەرکاری لکێنرابوون بە مزگەوتکەوە.

(1): ئەمە نابێت لەم تێروانینە بە هەڵە ئەکاسیەنالیزمی فەلسەفەی درەنگتر تێبگەین. ئاخر ئەکاسیەنالیزم نکۆڵی لە پێوەندیی هەڕەنجامیانەی نێوان لەش و دەروون دەکات و وایدادەنێت، کە خودا یان پرنسیپی خودایی لە "هەڵ"دا (بە لاتینی: ئەکاسیە) دەبێتە هۆی گرێدانی ڕووداوە دەروونی-هەشکێی و لەشکێی-جەستەییەکان. ئەم ئەکاسیەنالیزمە ڕاستەوخۆ دەبێت بە پاڵهەزی جیهاندیدیەکی پانتایستی، ئاخر تەنیا هەشی خودایی کە هەردەم لەنێو سەرجەمدا لۆگەیە، دەتوانێت گرێدانێکی بەو چەشنە ئەنجام بدات. گومانی تێدا نیە کە تێڵگەی ئیسلامی یان کریستیانیەکانی چەرخی نۆڤین و

پێشبینییان لەمەڕ خودای کەسێنراو مەبەستی بێو چێشنێیان نەبووە.

_____

سەرچاوە:
Geert Hendrich: Arabisch-Islamische Philosophie. Geschichte und Gegenwart. Frankfurt/Main 2005.

فەرهەنگێک ی وەرگێڕ
دەبات لە هەڤرایەی ئیسلامیدا واتای "کەلام" (گفتوگۆ، دانوستاندن) دگەیەنێت بێو ئامانج کە بە ئەرگومێنتهێنانەوەی ئاسێنال بناغەیەک بە ئیمان بدرێت و بێو ڕەیشەوە گومانکانی مرۆڤ لە ئایینەکیان یەکلابکرێنەوە. هزرڤانەکان بریتی بوون لە ئەلموتەکەللیمون و زانستەکەشیان ناودێنرا "عیلم ئەلکەلام" (زانستی سکەلایستی). ئەمان بەهەی کاریگەریی فەلسەفەوە لەسەریان شێوازی نوێی هزرین لە هەشیاندا هاتبووە ئاراوە، لەژێر ئەم کاریگەرییەشدا گیانیان بە مەتەدی دیکەی سەلماندن دا تاکو قورئان و حەدیس ڕوونبکەنەوە، ڕوونکردنەوەکانیشیان ناتەبا بوون بە تێوانینی باو و سەروەر بە ئایینی ئیسلام.
ئەقیدەگەری: ئەرتەدەکسی، پابەندی سوننەتییانە (لاسایگەرایانە) بە بنەماکانی ئایینەوە.
ئەمپیری: تەجریبی، سەلمێنراو بە تاقیکردنەوە.
ئەتریبوت: ئەدگار، تایبەتمەندی، کاراکتەریستک.
ئێکسەتەری: نووسینێک کە ڕووی کراوەتە دەرەوە: خەڵک، خوێنەرانی فراوان.
ئێسەتەری: ئاڕاستەدراو ڕووەو ناخێکەتی، ڕەوانی، یان داخراو لە بەردەم خوێنەرانی فراوانی نەشارەزادا.
هەڤرایێ: کەنتێکست
مێنتالیزم: مێنتال واتا "هۆشەکی"، کەواتە ناخەکی. مێنتالیزم ڕەبازێکی فەلسەفییە کە بابەتانی هۆشەکی وەک گرێنتی بە ڕاستیی دەربڕینێ / ڕستە خییەکان لەبارەی هەر پێشبینییەک یان بە واتای وشە دادەنێت.
میستیک: پێنهێنی. جیهانبینییەکی ئایینییە کە تێیدا کەس کەشش دەکات بە ئەوەی بە ئامان و زوهد لەتەک خوددا یەکانگیر ببێت، بە نموونە لە تەسەوفی ئیسلامیدا.
ئەبژێکتیڤی: فاکتی وەک سەربەخۆ لە هەست و تێوانینی کەسەکی.
ئەکاسیۆنالیزم: وایدادەنێت کە ناخەکێتیی مرۆڤ هۆشکییە (نا-

ماتریالە) و هیچ پەیوەندییەکی نەویەکی لە نەوان لەش و دەروونداە نییە، و تەنیا خودا لە نەوانیاندا وەک نەوەندیار کارا دەبێت. ئەم ئاماژەیە پابەند بە دوالیزمی دیکارتەوە گەلان پەدرا.
پامفلێت: نووسینی شەوانی، زەر جار پابەندنەبوو بە فاکتەوە؛ یان پالەمیکی تیژ بە نموونە لەدژی کەسێکی دی.
پانتایستی: لایەنگری پانتایزم کە خودا لەنەو جیهاندا دادەنێت، یان دەبژێت: هەردووکیان یەکانگیرن.
پارادیگما: شەوازی، ڕەبازی یان نموزجی بنەڕەتییانەی هزرین. بە نموونە لای پلاتۆن بریتییە لە مێتەدی لەکچواندن.
پەیوەندی هەئەنجامی: کاوساڵیتی. پەیوەندییەکە یاسایە. لەردا جەخت دەکرێت کە ڕووداوێک هەمیشە بەدووی ڕووداوێکی دیکەدا دێت؛ یەکەمیان ئەنجامە، ئەوی دووەمیان هەیە.
پالەمیک: واتای وشەیی: هەرش، شەڕ. بەزەریی ناکۆکیی توندە لە میانەی دانوستاندنی ئەدەبی، فەلسەفەیی، زانستی یان سیاسیدا.
ڕاسیۆنال: هزرینی مەبەستمەند، هزرینی بەردەوام یاوەریکراو بە ئاوەز.
ڕاوم: فەزا، سپەیس، ئەوەیە کە سەربەخۆ لە ماتەری هەیە، جا گەرچی ئەم لەنگەرو ئەوایە. ڕاوم بریتی نییە لە شوێن / جێ کە دیاریکراوێکی نەو ڕاومە.
ڕەوان: سپیریتوالیتی، مەئنەویەت
سەکت: کەمینەیەکی هاوبەوا کە لە کەمینەیەکی (لە ئایینێکی) گەورەتر جیابەتەوە و ئێندامانی وایدادەنێن کە ڕەبازی ئەوان تاکە ڕێگەی گەیشتنە بە جیهانی خودایی.
سیتات: ئیقتیباس
تێکۆشانی: تێکۆشان بەواتای خودا، کۆتاین بەواتای دەسەڵاتداری. کەواتە واتا وشەیەکەی بریتییە لە "دەسەڵاتداریی خودا". لەم جۆرەی دەسەڵاتداریدا ماف و یاسا پابەند بە ئایینەوە دەچەسپێنرێن و ڕەوایەتییان پێدەدرێت وەک پەیڕەویکردنی ویستی خودا.
وادانانکی: دەربڕینێک کە وایدادەنێت شتێک / ڕووشێک / کەسێک ئەوهایە، وەلێ دەشێت ئەوها نەبێت، بە نموونە: "هەموو سیاسییەکان گەندەڵن".

کیەرکەگارد دژە عەقڵانیزمەکی مۆدێرنیسەتی و شێوانگۆز.. رزگار سەعید

لە زستانی 1841 سورین کیەرکەگارد (یاخود کیرکیگارد)ی بیست و هەشت ساڵە پاش هەفتەیەک لە هەرسهێنانی پرسەی خۆشەویستی لەگەڵ (ریگینا ئۆلسن) دەزگیرانی کە ساڵانێک بۆ ئازارەو بووە کردبوو ئەم کتابی پەهێنابوو، لە کپنهاگنەو دەگاتە زانکۆی بەرلین بەمەبەستی دەزینەوەی ڕاستییەکی ئەوها کە چۆن بتوانێت جارێکی دی ئارامی بە ئاحی ببەخشێتەو.
سەرەتا ئەم لاوە بە جۆشەو گوێ بە وتارەکانی شێلینگ دەگرێت سەبارەت بە "فەلسەفەی وەحی" تێنانێت لەگەڵ هەرشەکانیشیدا هاوڕا دەبێت بە سەر دیموکراسی سیاسی و لیبرالیزم، بەکارەکانی هیگڵ ئاشنا دەبێت، بەڵام ئەم گوێ و تینی شەوقە زۆر ناخایەنێت و بە خەرابی بە نائومێدییەکی قووڵ پێل دەکەشێت.
ساڵی 1843 لە ژێر ناوێکی ساختەی ڤیکتەر ئەرمیتا کتێبێکی گەورە بەناوی(Entweder – Oder) بڵاو دەکاتەو، لەم بارەمێدا دوو ئۆگەری بوون یان تەوانین بە ژیان لەیەکتر جیا دەکاتەو ئەوانیش ئۆگەری جوانیناسی و ئۆگەری ئەخلاقیە کە تێیدا ئاخنەش لە هیگلیزمی دەگرێت.
ساڵی 1848 بە بڵاوبوونەوەی گوتارەکانی مەسیحیەت، ووبەووی کەسای دانیمارکی دەبێتەو، تەمەتباریان دەکات بەوەی مەسیحی بوون چیتر دەرئەنجامی بیارەکی هۆشیارانە نییە، بەکو پرسیەکە تەنها خودی کەسا کان پشتگیری لەدەکەن.
کیەرکەگارد خەمکی هاگرتبوو کە سەرچاوەکەی لە پرسیارەکی گرنگ و فرە ئاهەنددا بوو بەوەی ئایا مرۆڤ چۆن دەتوانێت مەسیحییەکی پەرستراو بێت لە کەمەگەیەکی مەدەنی مەدەرندا؟
هەر بۆیە لە ئاگەی نووسینی تیلەزیەو هەویدەدا لە ناڕەحەتیەکانی ئاحی خەی شارزا بێت، سەرئەنجام ئەم لەکدانەوەی ڕوحە دیکاتە کارەکتەرێکی کلاسیکی لاهووتگەریی ئەوروپی مەدەرن و بەردەوام بەدوای مانادا وەە دەبێت، تا مانایەک لەسەر خودی خەی ببینێتەو.
کیەرکەگارد لە 5 ی ئایاری 1813 لە شاری کپنهاگن لەخانەوادەیەکی دەوڵەمەند لەدایکدەبێت کە پێشتر باوکی زۆر هەژار دەبێت و

سامانکی زۆری لە خانوادەکیانەوە بە دەستەوە، باوکی دەبێتە بازرگانکی بەناوبانگ، بەڵام ئەو سەرمایەی باوکی نابێتە مایەی خۆشی و نیعمەت، بەڵکو ترسی مردن و گوناە لەی دەبێتە تەقوایکی خەمناک و خەمکیکی بەردەوامی ژیانی.
ساڵی 1830 لە زانکۆی کۆپنهاگن فەلسەفە و ئیلاهیات دەخوێنێت، پاش هەشت ساڵ دەست دەکات بەخوێندنی ئیلاهیاتی پرۆتستانت بەمەبەستی مامۆستاکردن لەگەڵ گومانە ئایینییەکان.
ساڵی 1841 لەسەر چەمکی ئایرۆنی کە لەکێنەوەیکی چەند لەسەر سەکرات لە ڕوانگەی زینەفۆن و ئەرستۆفانیس و ئەفلاتون بەناوی (لەبارەی چەمکی ئایرۆنییەوە بە گەڵانەوەی هەمیشەیی بە سوکرات) خوێندنەکەی تەواو دەکات، هەوڵەدەدات چیدی وانە نەدات بە بەرامبەرکەی، بەڵکو هانی بدات سەربەخۆیانە پرسیار بکات و بیربکاتەوە و ڕاستییەکانی خۆی بدۆزێتەوە، گاڵتە بە نیوە زانین بکات و شوێن بە زانینی گشتگیر بکاتەوە، ئیدی فەرمی ژیانی دەگۆڕێت بە ژیانکی لوکس و بە زانا و نووسەرکی تایبەتی دانیمارکی دەناسرێت، ئەمەش هاندەر دەبێت بە کار نەکردنی و کاتکی زۆری بەردەست دەبێت بە خەیاڵگری و بیرکردنەوەی بەردەوام.
کاتک ڕەخنە لە ئایدیالیزمی ئیمانی بە تایبەت ئیدیعاکانی هیگڵ دەگرێت بە ئەوەی حەقیقەتی ئیمانی کەنی لەتەران بە زاراوەی عەقڵی مەدەرن ڕوون بکاتەوە، ئیمان بە بیرکردنەوەی عەقڵانی نازانێت، بەڵکو دەیکاتە بەیارکی ناعەقڵانی، ئەمەش دەبێتە مەترسییەکی بە مەرج "بازدان" بە ناو نەزانراو هەر لەم ڕوانگەوەیە بە باپیرەی بوونگەرایی مەدەرن پێناسە دەکرێت.
زاڵبوون
کیەرکەگۆ لە شیکارییەکیدا بە قوربانیدان و پلان داڕێژراوی ئیبراهام بە ئیسحاق (ئیبراهیم بە ئیسماعیل) ڕوونی دەکاتەوە هەموو مرۆڤک لە ژێر فشاری وجودیدایە بە ئەوەی بەیارک بدات.
پەویستە هەموو کەسک بەیار لە چۆنیەتی ژیانی خۆی بدات نک تەنها سەرنجی لەسەر بکاربردن و چۆڕوگرتن بێت، بە پێچەوانەوە هەرگیز ناتوانێت لەو "قۆناغە جوانکاریەدا" بەسەر پووچیی مانا و بێزاری بوونگەرایدا زاڵ بێت، بەواتایکی دی مرۆڤ دەتوانێت یان خۆی هەبژێرێت، یان سنووردار بوونی خۆی بکاتە ڕەها لە خۆ جێگیرکردنی گوناهباریدا، دەتوانێت بوەر بێت و" باز بدات" ـ ناو ئیمان.
ئەم بازدانە بە بەرزترین "قۆناغی ئایینی" ژیانە، قسەیکی فانییە لە جددییەتی ئیمان کە لەلایەن ئیبراهیمەوە وتنا دەکرێت، کە ئامادەبوون بە ویستی خودا قوربانی ئەنجام بدات، بە کیەرکەگەیش ئەم ئامادەگی کوشتنە بە تونددترین گوتایە بوونی ئایینیی

دڵگ[illegible]نەتەوە.
چەمکی ترس
کیەرکەگارد کاتێک [illegible]خنەگرانە باس لە ئیمان دەکات، بە مەترسی دڵزانەت بە سەر دەسەڵاتدارانی دنیا چونکە "لە [illegible]گەی گوتایەی بە مەرج بە خودا تەکەای شتگەلێکان لە دڵخی چەقبەستوویاندا دەمێننەوە." ئیمان تەنها شتێ دنیاییەکان لە چەسپاندن و سەقامگیریی دڵپارێزەت کە دژایەتی سنووردارێبوون دەکەن.
ئیمان تەنها [illegible]گە دڵدات سنووردارەکان سنووردار بن و بەرەنگاری [illegible]هابوونەکان ببەتەوە ئەمەش هەزەکی [illegible]خنەگرانەی سنووردارە، واتە ئەگەر هەموو شتێکی دنیایی سنووردارێبوونی خۆی هەبەت، ئەوا ئیمانیش دڵبەت بە خۆی جێبەجێ بکات، کەواتە نەک هەر عەقڵ سنووری خۆی هەیە، بەڵکو ئیمانیش سنووری دیاری خۆی هەیە و نابەت خۆی بخاتە جێگای خودا، ئەمە ئەو [illegible]هەندەیە کە کیەرکەگارد کاری لەسەر دەکرد و بەو هەیەوە مەدڵێکی مەعریفی بە هەموو ئەو مرۆڤە خواپەرستانە دابین دەکرد کە نەیان دەویست سنووورەکان بناسن و بناغەکانی مەدنیەت دابمەزرێنن.
ترس وەک پەشمەرجێکی گوناە نەک دەرئەنجام پەڵێکی سەرەکییە لە بیرکردنەوەی کیەرکەگاردا، وەک لە کتێبی"چەمکی ترس" لە ساڵی 1844 باسی لێوە دەکات.
سەبارەت بە جیاوازیی نێوان ترس و شپرزەیی دڵ[illegible]ت: ترس هەمیشە ترسە لە شتێکی دیارەکی، بەڵام شپرزەیی دڵخێکی بوونخوازانەی مرۆڤە لە ناخیدا گیرۆدەکات.
ترس هیچ پەیوەندییەکی بە خودی ترسەوە نییە، بەڵکو وەک گۆڕاوی ئازادی و واقیعی ئازادیە، بەمکارەی سەرنج بە ناەوونییەکەی ترس دەکەشێت، بە ئەو ئەگەرە یەکتر دوورخراوانەی کە لەخی دیگرێت، چونکە شتانێک لەخدیگرێت لە هەمان کاتدا هەم ترسناکە و هەم سەرنجڕاکێش، بەیە بە "دژە هاوسەزی و هاوسەزی دژە هاوسەزی" ناوی دەبات، ئەمەش هاوتایە لەگەڵ ئەوەی فرەید سەبارەت بە هەستکردن بە تاوانباری تێبینی دەکات: مرۆڤ تاوانبار نییە چونکە گوناە دەکات، بەڵکو گوناە دەکات چونکە ئاگاداری تاوانباریە.
کیەرکەگارد لە بەشکی چەمکی ترسدا باس لە ترسی مرۆڤ دەکات وەک سەرچاوەی ئازادی خۆی لێکدەداتەوە، هەوڵدەدات پەیامەکە وەک بەرهەمکی دەروونی تێبگەین، بەڵام چەندین جار بە قووڵی لە دگماتیکدا قووڵی دەکاتەوە، زیاتر هەوڵدەدات ئەم بارەمان بە ەوون بکاتەوە، کاتێک یەکەم مرۆڤ حا[illegible]تی بەتاوانی خۆی وەک جۆرێک لە خەون ئەزموون دەکات، کاتێکیش لە خەونکەی بەئاگا دێتەوە، تێدەگات بە هیچ دەورێ دراوە، ئەم هیچبوونە دەیترسێنێت و یارمەتیدەر دەبەت

بە ڕوونبوونەوەی ئازادییەکەی، بەمەش بەشێک لە چەمکی ناوەندی فەلسەفەی بوونگرایییمان پێ دەناسێنێت.
تێڕوانینەکانی کیەرکەگۆر سەبارەت بە ئازادی و گوناە و سەکسیەت تاڕادەیەک تێگەیشتنیان سەختە، بەڵام دەتوانرێت لە ئیلاهیات و دەروونناسی و فەلسەفەی سەدەی بیستەمدا بدۆزرێتەوە.

*کورتەیەکە لە لێکۆڵینەوەیەکی دڕژی پرۆفیسۆر فریدریش ویلهەلم گراف لەزانکۆی میونشن کە یەکێکە لە دیارترین زانایانی ئیلاهیاتی پرۆتستانت لە ئەڵمانیا لە ڕۆژنامەی کولتوور بە زمانی ئەڵمانی بڵاوکراوەتەوە بە بۆنەی 210 ساڵ بەسەر لەدایکبوونی سورین ئابای کیەرکەگۆدا.

ئەگەر چنـــــار وەمـــــن زیندووبونایە.. کاوان قادر

فەیسبووکی تەلەفیزیۆنی خاک بە یادی چنارو هەمن ئەو دوو منالە بە نازی کەلەباروای ٧/١/١٩٩٢دا لە ناوچەی سەیدسادق لە ڕووگەی چونە قوتابخانە لەسەرما ڕەق بوونەوە . بەم بۆنەوە تەلەفیزیۆنی خاک بە دوو دڵە و دڕێک لە ٧/١/٢٠٢٤ لە پەستێکی فەیسبوکیدا ئەو کارەساتەی کە ٣٢ ساڵ بەرلە ئێستا ڕویدا یاد کردەوە . هەرچەندە شاردنەوەی ڕاستی یەکانی مەژوو بە کاسبکارێکی قەدەم وهونەر وەزیفەیەکی سەخت نی یە ، بەڵام ئەگەر خاک مەبەستی بوایە یادی چنار وهەمن بکاتەوە پێویست بوو سەرەتا هەکاری ئەو کارەساتەی بخستایەتە ڕوو کە لەژێر دەسەڵاتی ئەواندا ڕویدا . بەپێوانەی خزمەتگوزاری ژیانی ئەوسای ئاوارەکانی ئەو دەڤەرە بوایە کە پاشماوەی ئەنفال بوون ، دەبوو ڕووی ئەوەتان نەبوایە ئەو یادە بکەنەوە ، بەڵام ئەوە چاو قایمن عەیبەشتان پێ عەیب نی یە . بەڵام من ناچارم ئەو مەژووەتان بە ڕاست بکەمەوە چونکە ئەمە لەو مەژووەدا هەشتا زیندووین .
ئەو پێکەرە ناوی هەیە کاتێ دروستکرا ناومان لێنا (منالانی بە ناونیشان) ، ناتانەوێت ناوی بڵێن ؟ چونکە ئەوە ناونیشانکەی مەژووی دەسەڵاتدارێتی حزبەکەتان شەرمەزار ئەکات ، کە لەسەردەمدا

لە ژێر دەسەڵاتی کوردایەتییەکەتاندا کە هەشتا هەمی لە هەڤڵستا منالانی بە ناونیشان هەبەت . منالانی بە ناونیشان ، منالانی هەژاری ئەم کەمگەیان و هەر لەسکی دایکیانەو چارنوسی چینایەتیان دیاری کراوە ولەو ئاژەوەی پە دەگرن قوربانی بازاڕن . ناونیشانی ئەو منالانەیە لەسرجادەکان لەژێر دەسەات وقانونی ئەوەدا تەمانی منالییان بە کوڕەوڕی بەسەر دەبەن . ئایا ئەوە یادی ٣٢ ساڵەی دەسەاتی خەتان دەکەنەوە ؟ ئاخر چنارو هەمن ٣٢ ساڵ بەر لە ئێستە لە باوەشی دەسەاتی ئەوە دا ئاق بوونەوە ، ئەگەر چنارو هەمن زیندوو بوونایە کە دەئ ئەوانیش وەک هەرەم عەلی وئاکار جەبار لەئیزەکانی خەپیشاندانی خەکی سەیدسادق بە تەقەکانی ئەوە نەدەکوژران !؟ وە بکوژانیشیان تا ئێستا دەسوەنەوە ، کە دژی بە گوزەرانی وبەکاری و نەبوونی خزمەتگوزاریەکان هاتنە سەرشەقام ونەیانویست لەعصری جەگەلەدا بژین . ئەگەر چنار وهەمن بمانایە کە دەئ لەگەڵ سەرکار بارام وهاوەکانی ئامادە نەبوون خەیان بکەن بە خەراکی ماسیەکانی ئاوی دیجە ، تا ئەوانیش لەژێر سەبەری ئەوەدا نەژین ، منالانی بە ناونیشان ناونیشانی چەندین نەوەی ژێر حوکمەانی ئەوەیە ژیان ودونیای منالییان بە سوکایەتی بازار بەسەردەبەن و بە برسەتی و جەستەی ماندوو شکەتەوە دەچنە ژێر جەگەوە ، ناونیشانی ئەو منالانەیە کە پاشماوەی ئەنفال و کیمیابارانن کە تا ئێستەش بەدوای دەزینەوەی ئەسک وپروسکی باوک ودایکیانەوەن کە بوونەتە قوربانی بە بەدەسەات گەیشتی ئەوەی خاڵی لە هەموو پەانسیب و ئینسانییەتێک . یادی چنارو هەمن دەکەنەوە لەم لاشەوە لەشکرێک لەهاوپەڵکانیان لەسەرجادەکانی ژێر دەسەاتی ئەمارەتی کوردایەتی ئەوەدا بازاڕ بەتە قوتابخانە بەیان و وەدرسی میحنەت و ئەنجەیی تیا دەخوێنن .

پەیکەری منالانی بە ناونیشان لە ئاژگارێکدا لەدایک بوو، کە بەڕەی کوردایەتی سەرگەرمی تاانی وخە قەڵەو کردن وچەتەی سەرسنورەکان بوون ، بە خەبەر لە ژیان وگوزەرانی خەکی . قوربانیانی وەکو چنار و هەمن یادگاری ژێر دەسەاتی ئەوەیە بە ئەمە ماوەتەوە ، ئەوە ئەمەین لە یادی ناکەین . لەم وەاتەدا دوو جەر مەژوو دەنوسرەتەوە ، برسی کردن و نابەرپرسیارەتی لە ژیانی خەکی ئیشی ئەوەیە ، سەرکوتی ناڕازایەتییەکان وفراندن ئیشی ئەوەیە ، بە سەندنەوەی مافەکان زەحمەتکەشکی وەک ئیدریس مەسعودی نانوا لە هەوڵەر کە چەند منالێی وەک چنار وهەمنی هەیە بە سەروشوێن دەکرەت لەلایەن هاوخەباتەکەتانەوە ئیشی ئەوەیە ، تەقە لە خەپیشاندەران ئیشی ئەوەیە ومەژوی ئەوەیە ، هەر لەپاە دەستی ئەوەدا هەزاران خوێن گەرم ودەسەزی ئەم وەاتە جگە لەوانەش کە بەوون بە قوربانی وەک

باوکی ئەنفالکراوی چنارو هەمن مژوویەکی تر دەنوسنەوە فکرەی پەیکەری (منالانی بە ناونیشان) ئەو کارەساتەی سەید سادقی لە مژودا تەمار کرد ، چیرۆکی هەزاران چنارو هەمنی ژێر دەستەاتی کوردایەتی ئەوە دەنوسن ودەگەڕێتەوە ، هەربۆیە چەندین جار دەستەات وشارەوانی هەولێیان داوە ئەم پەیکەرە بوخەنن یان لەبەرچاوی خەڵکی ئەو شارەی دوور بخەنەوە و ئەو مژووە بسڕنەوە ، چونکە پەیوەندی شەرمەزاری یە بۆتاوانێی بزوتنەوەی کوردایەتی ودەستەاتکەتانەوە . خشبەختانە ناڕازایەتی هاوڵێیان وهاوچین و هاوپەڵکانی چنارو هەمن سەلماندیان با ئەو پەیکەرە بمێنێت وکو ڕەمز و یادگاری دەستەاتکەتان .
پەویستە ئەم هەڵوێشتان بە ڕاست بکەمەوە ، پەیکەری منالانی بە ناونیشان بەرهەمی کەمەڵێک هونەرمەند بوو، ڕەکخراوێکی سەربەخۆیان بەناوی (پەڕژەی بوژاندنەوەی هونەری پەیکەرسازی)یەوە پەک هەنابوو ، بەرنامە وئامانجێکی بە خێی دیاریکردبوو بۆبە پاداشت کەمەڵێک پەڕژەی هونەری ئەنجام بدات وهەوڵی پشخستنی کلتورێکی مەدەنیانەی کردبوە ئامانجی خێی ، کە ئەم پەیکەرە یەکێک لە کارە هاوبەشکانی ئەم گروپە بوو هەریەک لە هونەرمەندان ((ئاکام عومەر ، زاهیر سدیق ، کاوان قادر، ڕەبوار قادرشاسوار ، مەهدی حەمە غەریب ، تاڤان کەمال ،) ئەندامی ئەم پەڕژەیبوون و ئەم بەرهەمیان خۆبەخشانە دروستکرد ئەم ٦ هونەرمەندە ئەم پەیکەریان دروستکرد نەک بەتەنها کاک زاهیر .
لە کۆتایدا پەویستە ئەوە بڵێم ئیعلامی پڕۆفیوشینال ئەرکێتی بەر لە بەاوکردنەوەی هەر بابەتێک بەدواچوون بکات و بە دەستپاکی وەاستگیانە بابەتکان بەاوبکاتەوە ، ئەوە مەسئولییەتێکی ئەخلاقی یە . خاک تیڤی ئەوە باش دەزانێت کە ئەوە کاری گروپە ، چونکە کاک زاهیر چەند ساڵێک بەرپرسی ئەو کەناڵە بووە دنیام لەو ڕاستی یە ئاگاداری کردونەتەوە . بەڵام سەرم سوماوەو نیگەرانم کە کاک زاهیر کە هاوڵێی هونەری چەند ساڵەی منە ، لە کەمێنتدا ئەو هەڵوێستە ڕاست ناکاتەوە ، تەنها دەستخەشی دەکات ، هەروەک چۆن لە پەیکەرەکەی عومەری خاوەری بەردەم لاهای ئەو غەدرەیان لەخێی کرد ڕەنج وماندوو بوونیان فەرهود کرد ، ئەمڕۆ هونەرمەندانی پەیکەری منالانی بە ناونیشانیش بەهەمان شێوەی خێی ، ماف خوراو بوون و غەدریان لە کراوە ، بەداخەوە بەڕێزیان بە دەنگیان هەڵبژارد ، ئەو لەسەنگەری تەلەفیزیۆنەوە ئەو شێوەی کرد وە پەویستە لەو تەلەفیزیۆنشەوە ئەو پەزشە بێنێتەوە بە هەمان هەکار . پەویستە تەلەفیزیۆنی خاکیش داوای لێبوردن بکات لە هەموو ئەو پەیکەرسازانەی ناوکانیان خرانە ژێر بڕەوە ، بەڵام پەویست ناکات

داوای لێبوردن لە مژوو بکات چونکە ژیانیان بەشی داوای لێبوردن ناکات ، مژوو خۆی لەوە تێ دەگات .
یەکێک لە بەشداربوانی دروستکردنی پەیکەری (چنار وەهمن بە ناوی مناڵانی بێ ناونیشان لە سەید سادق) (پەیکەری یەکگرن لە فولکڵی دکتۆر دارا لە سلێمانی)(پەیکەری پێشمەرگە لە هەواندوز)

٨/١/٢٠٢٤
کاوان قادر

حکومەتی ئیسرائیل و بنبەستی ڕەگاچارەکان!.. نوری بەشیر

شۆڕەی حکومەتی ئیسرائیل بەدژی خەڵکی غەززە سەرەڕای مانگی تێپەڕاند، هێرشەکانی لە کوشتارو بریندارو کاولکاری و ئاوارەیی تابەت دەچێتەسەرەوە. ئاخرین ئامارەکانی کوشتاری خەڵکی غەززە بەرزبۆتەوە بۆ ٢٣٢١٠ کەس کە دووڵەسەر سێی کوژراوەکان ژن و منداڵن. ئاماری بریندارەکان نزیکبۆتەوە لە ٦٠ هەزار کەس، وە بۆ هەزاران کەس لەژێر داروپەردووی خانووە ڕووخاوەکانی غەززەدایە. زەربەی ئۆو شارە کاولبووەو بۆ هەزاران بریندار بۆپێی ڕاپەرتی پزیشکانی بەسنوور لە کاتوساعاتدا لەبەردەم مەرگدان. هەروەها ژمارەی ڕۆژنامەنووسە کوژراوەکانی غەزە گەیشتۆتە ١٠٥ کەس. لە ٨٥٪ ی دانیشتوانی غەززە کە دوو ملیۆن و سێ سەدهەزار کەس بوون، ئاوارەبوون. ژمارەیەکی زۆر بەهۆی تینوێتیو برسێتیەوە بۆپێی ڕاپەرتی یوئێن، مردوون.
درۆکەشانی شۆو هێرشەکانی لەهەموو ڕوویەکەوە لە بەرژەوەندی ئیسرائیلدا نیە، هەروەک چۆن ڕاگرتنیشی لەئێستاو بۆپێی فشارێک ڕووبەڕووی دەبێتەوە شکستێتی، ئۆگەرچی وانیشاندەدات کە دەیەوێت شۆڕەکەبردەوام بێت و دامنەی فراوانبکاتەوە، بەڵام بەجیا لەزیادبوونی ناڕازایەتی جیهانی و ناوخۆی ئیسرائیل بەدژی نەتانیاهۆ و حکومەتەکەی و هاوپەیمانەکانی، ژمارەی کوژراوانی ئیسرائیلیش ڕۆژانە بەرزدەبێتەوە، خەرجیەکانی شۆڕەکەی دەچێتە سەرەو و داواکاری کەمکی جیهانیە لە هاوپەیمانەکانی. هەروەها

درێژەی ئەم هەڵوەرجە ئاڵۆزی ناوچەکەی زیادکردووە کێشەش لەبەرژەوەندی ئەمریکاو وڵاتانی رۆژئاوای هاوپەیمانی ئیسرائیلدا نیە، بۆ ئەمەش ئینتەنی بلینکن وەزیری دەرەوەی ئەمریکا سەردانی ئیسرائیل و چەند وڵاتی عەرەبی کردوە.
حکومەتی ئیسرائیل لە قەیرانێکی گەورەدایە لە بەردەوامی شەڕکەی یان وەستانیدا، لەبەرامبەر هەلومەرجی درێژکێشانی شەڕ، کەمەک هەنگاو و پلان و بەرنامەی نوێی خستەتە بەرنامەی کاریەوە کە ناوەرکی ڕێگاچارەی یەکلایەنەی بەرژەوەندیەکانیەتی بە دەرچوون لەو قەیرانەی لەم شەڕەدا بەرکی گرتووە. لەوانە شۆنکەوتنی سەرانی بزوتنەوەی حەماس و بەدرەن لەدانی کەسایەتی حەماس و سوپای پاسداران و حزبوڵا، کوژرانی ژمارەیەک لە سەرانی ئێران و هێزەکانی لایەنگری ئێران، لەوانە؛ ساڵح عاروری، جێگری سەرکی مەکتەبی سیاسیی بزوتنەوەی حەماس لەباشوری بەیروت، و کوژرانی وسام حسن الطویل لە سەرانی حزبوڵاو هێروەها کوژرانی رازی موسەوی لە سەرانی سوپای پاسداران لە سوریا، هێروەها موشەکبارانی باشوری لوبنان، بەمەبەستی فراوانکردنەوەی شەڕەکەو ململانێی لەگەڵ ئێراندا.
هێروەها لەژێرناوی لەناوبردنی حەماسدا بەرنامەی کەچی بەزەری خەڵکی غەززەی بە ناوچەی سنووری نەوان میسرو ئیسرائیل لە بەرنامەدایەو بە ئەو مەبەستەش لەگەڵ میسرو سعودیە و وڵاتی کەنگە لە گفتوگۆدایە. بەپێی وتەی یوئاف گالانت، وەزیری بەرگریی ئیسرائیل، بەدوای کۆتایی شەڕەکەدا بەرنامەی ئەویان هەیە کە ئیدارەی مەدەنی کەرتی غەززە دەگوازرێتەوە بە دامەزراوەیەکی فەلەستینی بە بەشداربوونی هێزانێکی غەززە بەتەمام لەلایەن ئیسرائیلەوە هێنمایی و سەرپەرشتی دەکرێت.
لەبەرامبەر ئەو هەلومەرجەی ئیسرائیل دروستیکردوە، کێشە بە ئەمریکا دروستبووە، هەم وڵامی ئیسرائیل بە موشەک دەدرێتەوە، هەم حوسیەکان و هەرشی درۆنی کەشتیەکی زۆری بە پاپۆڕە بازرگانیەکانی ئیسرائیل، ئەمریکاو وڵاتانی رۆژئاوا دروستکردوە، و میلیشیا شیعەکانی لایەنگرانی ئێران لە عێراق هەرشە درۆنیەکانیان بەسەر بنکەکانی ئەمریکا لە عێراق، کوردستان و ناوچەی ژێر دەسەڵاتی پارتی و لە سوریا زیادی کردووە.
لەلایەکی ترەوە ناڕازایەتیەکان لەدنیادا تۆنیا بەرووی حکومەتی ئیسرائیلدا نیە، بەڵکو یەخەی دەسەڵاتدارانی ئەو وڵاتانەشی گرتۆتەوە کە هاوپەیمانی لەگەڵدا دەکەن. ئەو ریزە ملیۆنیەی لەدنیادا دژە شۆقامەکان و داوای ئاگربەستی دەستبەجێ و چارەسەری کێشەی فەلەستین دەکەن، بەرکی حکومەتی ئەمریکاو هاوپەیمانە ڕۆژئاواییەکانی گرتووە کە بەدژی ئاگربەستن، ئەوەش بەخەی درزو

کەلێنی خستەتە نێوان حزب و حکومەتەکانیان لەسەر قبوڵکردنی ئاگربەست یان درێژدان بەشێ. ئەو ناکۆکیش ناو یەنیشی گرتەتەوە. ریزی نائازایەتیە کرێکارێکان بەرەو زیادبوون دەچێت لەو شوێنانەی کە بەرهەمی چەک و تەقەمەنیان هەیە و دەنگرێت بە ئیسرائیل. نائازایەتی ریزی مرۆڤدۆستی بەدژی ئەو لایەن و کەمپانیانەی کە کەمکی حکومەتی دەکەن فراوانتر بووە.
هەموو ئەمانە لە کاتێکدا رووددەن، کە ئەمریکا و رۆژئاوا لە دنیادا روبەڕووی شکست و پاشکشەیەک بوونەتەوە بەتایبەت لە ئاسیا و رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لەلایەک و بەیانوی کەمکی حکومەتی ئیسرائیل پشتکردنە حکومەتی ئۆکرانیا، کە لەئاخرین قسۆکانی زیلینسکی سەرۆکی ئۆکرانیا وتی کە ناتە بەتەنیا جێیان هێشتین، وە پشتگوێکانی ڕوسیا لە ئۆکرانیا، بەناچار ئەمریکا و ناتە بە ڕێگاچارە دەگەڕێن، لەکاتێکدا لەگەڵ ئەو هەموو قەیرانەدا قەیرانی حکومەتی ئیسرائیلیش یەخەی گرتوون. بەناچار ئەمریکا لەبەرامبەر ترسی هەرشە درێنەکانی حوسیەکانی یەمەنداو مەترسی بەسەر بەرژەوەندی بازرگانیان لە کەنداودا، هاوپەیمانێکی نوێی دروستکردوە لە ١٠ وڵات لەژێر سەرپەرشتی خەیدا، لەژێرناوی ئەپراسیۆنی پاسەوانی خشگوزرانیدا، لەکاتێکدا کە لە هاوپەیمانی پشوو بەسەرکایەتی سعودیە بە بەرگری لە حکومەتی یەمەن و بەدژی حوسیەکان شکستیان هێنا.
درێژکێشانی شەڕی ئیسرائیل و هەوڵی فراوانکردنەوەی بە ناوچەکە و جینۆسایدی خەڵکی غەززەو راگوزانی زۆرەملێ تا دەگاتە پلانکانی بە دوای شەڕکەی، ئەمریکا و وڵاتانی ڕۆژئاوا، وەک هاوپەیمانکانی لە ئایندەی دەترسن و بایە بەناچاری، هوشداری دەدەن بە ئیسرائیل.
هەربایە درێژکێشانی شەڕ و بەرنامەو پلانکی یەکلایەنە بە غەززە و فەلەستین، بەپێی بەرنامەی بەرژەوەندیەتی حکومەتی ئیسرائیل لە کوشتارو کۆچی زۆرەملێ و نەخشەی ئیستاو دوای شەڕ، چەندە هاوکارێکانی ئەمریکاو وڵاتانی ڕۆژئاواش بەردەوام بێت، کە ناتوانێت هەر بەردەوام بێت، ناتوانێت ئارامیەک لەو ناوچەیدا بەدیبهێنێت، بەتایبەت بەبێ ڕێگاچارەی یەکجاری ٧٥ ساڵەی کێشەی خەڵکی فەلەستین، ئەوا ئەو بڕینە سارێژ نابێت و بەچەندین شێوەی تر لەلایەک حکومەتی ئیسرائیل کوشتارو کاولکاری دووبارە دەکاتەوە، لەلایەکی ترەوە ئیسلامی سیاسی هێز لە کێشەی فەلەستین وەردەگرن، وەک ئەوەی ئێستا لەناوچەکدا دەبینرێت، کێشکانی ئەمانە وەک ئێستا دەیبینین ئاگرکێشی ناوچەکە دەگرێتەوە، بێ ڕێگاچارکانی حکومەتی ئیسرائیل لە بنبەستێکی گەورەدایە بەو دڵیلەی کە جگاورگایەکی چەند دەیەی لەمەوپێشی بە ئەمریکاو غەرب نەماوە، هەروەها جارێکی تر کێشەی فەلەستین بە کێسکی گەورترەوە کە ئەویش

جینۆسایدی ئینسانێ لەدنیای هاتوهاواری سەرمایەداریدا، هاتنەوە ناو کۆمەڵگای نەودەوەتیەوە.
بەبێ چارەسەری کێشەی فەلەستین هەمیشە قوربانیەکانی خۆکی مەدەنی فەلەستین و ناوچەکە دەبن، هەربەیە زەرورە بزوتنەوە ناڕزایەتیە جیهانیەکان، بە ئاگربەست و ڕێگاچارەی یەکجاری کێشەی فەلەستین بڵێن وویاندا بەهێز بکرێت.
٩ی جێنیوەری ٢٠٢٤

لەبارەی ڕەمانی " تۆنی بریا ".. ڕۆژگار خالید

لەلایەن کاک فەرهاد چەمانی نووسراوە .
هەر یەکێک لە ئێمە ڕۆژانە خەریکی هەنینەوە و ئیشکردنین لەسەر خەزگەکانمان ، ئەو خەزگانەی ئامادەین قوربانی گیانی بێ بدەین .
بەخۆبەرین :
لەوەی ئەو خەزگانە وەک دەزوویەک بێت و بکوینە تۆنی کەسانێک بەخەیاڵیاندا نەیێت کەدەمانکوژن یانیش ژەهرخواردمان دەکەن یانیش ئابووومان دەبەن یانیش دەبینە بووکەیەک بەدەستیانەوە ، دواتر شکەمان دەشکێنن .
ئەگەر کەمێک ئابمێنین و دەبینین /
جاڕجاڕەکە تۆنی هەیە و باز چێنووکی هەیە و ووڕچ قەپی هەیە و شەڕ نەڕەی هەیە و ژووژک دەکی هەیە .
ئەی مرۆڤ چی هەیە بێ ئەوەی خەی بپارێزێت ؟!
بێ ئەو پرسیارە کەمالێک وەڵامی دووبارە هەیە ، بەڵام گرنگە مرۆڤەکان بزانن چێن خەیان دەپارێزن لە تۆنەکان .
بەیە گرنگە بزانین تۆن چییە ؟!
وەکو مووی پرچی ئافرەتان باریکە ، بەڵام دەکرێت سەدان کیلۆمەتر درێژبێت و هەرگیز نەپسێت .
هەربەیە پێتان دەڵێم ئاگاتان لە خەزگەکانتان بێت ، گرنگتر لەوەش ئەوەیە ئاگاتان لە تۆنانە بێت دەنووسێت بۆیانتانەوە ، نەوەک ڕۆژێک بێت گلەیی بکەن !
لەبارەی ڕەمانەکەوە

ئەوەی ئەو مەبەستە جیادەکاتەوە لەرەمانی دیکە تەنها لە ڕووی ناوەڕۆک و جیاوازی ستایلی نووسین و لایەنی تەکنیک و بەکارهێنانی ووشەی نوێ نییە .
بەکو مەترسی پرسکەیە !
خەریکە تەونی بریا دەبەتە شتەکی ئاسایی لەلای ئینسانی کورد .
چونکە دەخەک هاتنە پێش ئینسانی کورد بەکاربهێنرێت لەووی " خیانەتی نەتەوەیی و نیشتمانی" و سیخوڕی کردنی ئینسانی کوردە بەسەر هاوشار و نەتەوەکەیی .
خەریکە جەرە تاکەک دروست ببێت زەر بەئاسانی شکێ و کەرامەت و خوێنی هاوڵاتی کورد دەفرۆشێت .
ترسناکتر لەوەش ئەوەیە لەداهاتوودا بەئاشکرا تاکی کورد بەکاربهێنرێت بە کوشتنی کوردەکی دیکە بە بەرژەوەندیی و خزمەتکردنی ئەجێندای دەوڵەتانی دراوسێ .
لەدواجار ئەو مەترسیە بەسەر هەموان بشکێتەوە و کەنترۆڵ نەکرێت .
سەردەمێک و کەسانێک بێنە پێش شەرم نەکەن لەوەی ئەو جەرە کارانە بکەن و بەشانازییەوە باسی بکەن .
لەدواجار نووسینی ڕەمانکی لەم شێوەدا گرنگی خۆی هەیە .
چونکە ئەو مەژووە ناشیرینە پێویستی بە نووسینەوە و گوتنەوە هەیە ، بەهەکاری ئەوەی نەوەیەک دوای ئەمە دەتەبەوون بابزانێت میللەتەکین خەریکی ناشیرینکردنی ئەو شتانەنین بەدەی ئەمە نییە یانیش ئەمە ڵەکی وامان تەدا نەبووە .
هەر بۆیە ئەم دیاردەیە پێویستی بە بنەبەکردن هەیە یانیش کاریگەریی کەم بکرێتەوە و وانیشانی تاکی کورد بدرێت، کارەکی وا جێگەی شەرم و نامۆیە بەکردەوەی ئینسانی کورد .
ڕاشکاوانە بڵێم کارەکە ئەوەندە قەزەونە پێویستە تاکی کورد تێبگات خەفرۆشی و خۆپەرستی و بەرژەوەندیی تاکەکەسی خۆی هەکارەک نییە بە ئەوەی ببێتە چاوساغی دوژمنی گەلەکەی .
لەبارەی ڕەمانکەوە /
" پرسی شوێن "
لەووی جوگرافییەوە گرنگی خۆی هەیە وادەکات ژینگەیەکی لەبار بهێنێتە بوون تاکی کورد بیر بکاتەوە ئەویش هاوشانی تاکی عەرەب و فارس و تورکە .
" پرسی کات "
یەکەک لە خاڵە لاوازەکانی کەسایەتی تاکی کورد ئەوەیە بەگشتی ناتوانرێت خەریکی دروستکردنی ئەو شتانە بێت بە تەمەن و ئەو ژیانەی هەیەتی لەخۆی دروستی بکات و ڕۆی هەبێت لە پەروەردەکردنی خۆی و خەریکی ئەوە بێت خۆی بنیاد بنێت لەووی فکر و پێگەی

کۆمەڵایەتی و هەستی نەتەوەیی و نیشتمانی .
" پرسی کوردبوون "
ئەم بابەتەش چەندە جگەی ئومێد و سەربەرزی و ژیانەکی پڕ شکۆیە بەقەد ئەوەش پڕویست دەکا بەئاگایی و ترسەوە لەبارەیەوە بدوێین و خەباتی بۆ بکەین و بەرگری لێبکەین چونکە کوردبوون شەرەفێکی گەورەیە بەهەموو پێوەرێک .
" پرسی ئایین "
لەووی بیر و باوەڕ و خوداپەرستی و فرە ئایینی وایکردووە نەتەوەیی کورد جیاواز بێت لەگەڵ هەر نەتەوەیەکی دیکە وەک عەرەب و فارس و تورک ، چونکە نەتەوەیی کورد زیاتر لە ئایینێک پێیەوە دەکا وەک " ئیسلام و مەسیحی و جوولەکە و ئێزیدی و زەردەشتی و یارسانی " ئەوەش وایکردووە بابەتی ئایین بەکاربهێنرێت لەلایەن نەتەوەکانی دیکە دژی نەتەوەیی کورد و جیاوازی ئایینی قبووڵ نەکرێت .
" پرسی ئەشق "
لە ڕەمانەکە داستانی خەشەویستی شیرین و فەرهاد دووبارە دەبێتەوە .
بەڵام لە فەرمێکی جیاواز ئەم ئەشقە لەپڕ دروست دەبێت ،کەچی دووبارە نەگەیشتن و دڵشکاندن و حەسرەتی ئەم ئیشقەش دەچێتە ژێرگل .
ئالێرەدا فەرمی نووسینی نووسەر کلاسیکیانە دووبارە دەبێتەوە و نەیتوانی ئەم داستانە بشێوەیەکی دیکە بنووسێتەوە گەیشتن و مانەوەی تەدا بێت ، هەر ئەمەش وادەکا هەرکاتێک ناوی شیرین و فەرهاد هات یەکسەر بیرمان بکەوێتەوە و بترسین لە نەگەیشتن و مردن و کوشتنی هەردووکیان یاخود یەکێکیان .
هەکارەکەش ئەوەیە ئاشنابین بەم داستانە خەیاڵیە و حەز دەکەین دووبارە دەبێتەوە .
_ لەوانەیە هەکاری دیکەش هەبێت نووسەر ناوی خەی فەرهادە و ونبووی شیرینێک بێت .
ترسی خاک و تاکی کورد /
تاکی کورد لەبەردەم دوو بژاردەیە .
1. بەخەیاڵی نایەت خاکەکەی و خەڵکەکەی و نەتەوەکەی لەناودەچێت .
2. جەرگی دیکە ژیان و کەرامەتی دەکاتە قوربانی بۆیی .
" پرسی زمان و مێژوو "
لە ئێستا جەرگ لە تاکی کورد هەیە بگاتە و گەپ باسی زمان و مێژووی نەتەوەکەی دەکات ، هەر ئەوەش وادەکا نووسەر زەر بەباکانە تاکی کوردمان نیشان دەدات و دەیخاتە بەردەم ئەوەی وازدەهێنی لە زمانی نەتەوەکەی بەڵایەوە گرنگ نییە مێژووی نەتەوەکەی چییە و

وادەزانێت ئەوکاتە خەڵک باسی دەکا زمانی عەرەبی یا تورکی یا فارسی یا ئینگلیزی لەزمانی کوردی باشتربێت ، دەتوانم بڵێم نووسەر پێی وایە ئەوەش جۆرێکە لەهەستی خەبەکەمزانین وبەزانینی زمانی بێگانە دەشارێتەوە .

" پرسی میوزیک و چەک و شەهید "

نەتەوەیی کورد هاوشانی هیچ نەتەوەیەک نییە چونکە کارەکتەری شیرین لە کچێکی میوزیکژەنەوە دەبێتە شەقانێک و کەمانجەکەی دادەنێت و چەکەکەی دەکاتە کەمانجەکەی و بەرگری لە خاکەکەی دەکات و شەهید دەبێت هاوشانی دەیان شەقانی پیاو و ژنی دیکە .

" سەرتایی ڕەمانەکە "

لەڕووگەی کتێبێکی نووسراوە /

بەناوی " وونبوو " دەستپێدەکات کارەکتەری سەرەکی ڕەمانەکە دەکەوێتە تەونی کێسانێک وەک ڕۆبۆتێک دەیجوڵێنن بەناوی " کەمال " .

" ناوەڕۆکی کتێبەکە "

کوردێکە بەناوی ئیبراهیم بەچاوی مرۆڤبوون و چاوی باوکبوون و چاوی کوردبوون منداڵێکی ساوا لە ڕووگەزی کچ بە نەتەوە تورک هەڵدەگرێتەوە و گەورەیی دەکا و دوای ئەوەی کچەکە گەورە دەبێت پێی دەڵێت تۆ کچی هەڵگیراوی منی ، پاشان دەگۆڕێتەوە بە ناوچەکانی شاری دەرسیم و خەریکی خەباتی نەهێنی دەبێت بە نەتەوەکەی " .

ئاشقی نافرەتی" هەما _ مەردان "

" تارمایی هەما "

هیچ ئافرەتێک نییە بەقەد هەما ئاشقی مەردان بووبێت یانیش بەخەیاڵ بیری لەکردبێتەوە هەر ئەوەش وایکردووە هەما بەجۆرێک ئاشقی ببێت لەناخی هەموو پیاوێک دا بەدوایی دەگەڕێت .

" تارمایی مەردان "

هیچ پیاوێک نییە بەقەد مەردان بەدەنگ بێت و کەسایەتێکی شاراوە و پڕ نهێنی هەبێت ، لەدواجار هیچ شتێک نییە ببێتە بەربەست لەبەردەم ژیانی مەردان بە ئەوەی بگەڕێت .

بەسەرهاتی ڕەمانەکە دابەش دەبێت بە ناوچەکانی هەرەمی کوردستان و ووڵاتی تورکیا و ڕۆژئاوای کوردستان .

کارەکتەرەکانیش کوردی باکوور و باشوور و ڕۆژئاوای کوردستانن ، جگە لە عەرەب و تورک و هاوڵاتی بیانی دیکە پاڵپشتی لە فکری ئیسلامی سیاسی دەکەن .

_ شاری دەرسیم وەک لانکەی شەڕش و بەگژداچوونەوەی زوڵم و ستەم و زەرداری و قەدەغەکردنی زمان و کلتوور کوردی ناوی دەهێنرێت .

_ شاری کۆبانێ وەک ڕەمزی مانەوەی نەتەوەیی کورد و شاری خۆاگریی

ناوی دەهێنرێت .
_ داعش وەک ڕێکخراوەکی تیرۆریستی سیاسی و بەکارهێنانی ئایین بۆ بەرژەوەندی ووڵاتانی ناوچەکە ناوی دەهێنرێت .
" لەکۆتایی ڕۆمانەکە "
کارەکتەری کەمال بە بریندارێکی لەئەمە گرنگە لەخەی بپرسە ئەم شوێنە کوێیە و دەیانەوێ چ شتێک بەسەر کەمالی بهێنن .
چەند نووسینێکی نەو ڕۆمانەکە وەک خەی دەنووسمەوە .
_ خودایە ئاگەر بەچاکیش نەژیام مردنێکی شایستەم پێبەخشە .
_ ئەو شەوانە هەموویان دەخەوتن من بیرم لە تە دەکردەوە ، یەکێک لەم شەوانە نەزرەکم لەدە گرت گەر تە منت خەش بوێت ببم بە مرۆڤێکی باش .
_ مرۆڤ سەری لە هەرشتێک دەرنەچێ ناوی دەنێت چارەنووس .
_ سەرمای هیچ شارێک لە سەرمای ئامەد ناچێت، سەرچاوەی ئەم سەرمایە زیندانی ئامادە .
_ لەبارەی زمانی کوردی تورکەکان بەزمانی باێندەکان و تورکە چیاییەکان ناویاندەنا، زمانێک وەک ماددەی هەشبەر وابوو لەدەمی هەر کەسێک بیانبیستایە بەتەمەتی ئەنجامدانی تاوان دەیانخستە زیندانەوە .
_ پەدەچیت هەڵگرتنی خەلی نیشتمان و زەد سروودێک بووبێت، هەر کوردێک ئاوارە بووە چنگێکی لەخاکی نیشتمان هەڵگرتبێت بە ئاوەی لە ئاوارەیی و غوربەتدا بێتە سەبووری و هەدا بەی .
_ [illegible] .
لەشەدا هەلهەلەی کچە شەڤانەکان تێکەڵ بە هاواری کوەکان دەبوو .
_ بەچی ناتوانین لەم ناوچەیە وەک مرۆڤ بژین هەر کاممان پێتی حیکایەتی خەمان هەیە .
_ هاتنی دیلەکان دەخەشت نەکات باهەزیکی دیکە بەرەو یە .

دەوڵەت وەک سەرچاوەیەک بۆ

نەبونی ئاسایش.. عوسمانی حاجی مارف

لە هەر شوێنێ هەبێ لە ئاسایش و سەقامگیری بکرێت و ناجێگیری ببێتە واقیعێتی بەردەوامی ژیانی هاوڵاتیان، دەبێتە هۆی لەدەستدانی متمانەی تەواو بە دەوڵەت و دامودەزگاکانی، یان بەشێوازێکی تر ئەتوانین بڵێین هەمان ئەو دامودەزگایانەی ئەو دەوڵەتە، بەشێکی هەرەسهێنەر دەبن لە خولقاندنی مەترسی و نائەمنی لەسەر هاوڵاتیان.

بەدوای ڕوخانی حکومەتی بەعسی ناسیۆنالست، ئەو حکومەتەی سێ دەیە زیاتر سەرچاوەی مەترسی و نائەمنی بوو لەسەر ژیانی دانیشتوان، بەڵام کاتێ لەگەڵ داگیرکاری ئەمریکاوە کۆتایی بەدەسەڵاتی هات، کەمەک هێزی قەومی و ئیسلامی و تائفی میلیشیایی جێگایان گرتەوە کە بوونە مایەی سەرلێشێواوی سیاسی و تووندوتیژی کە دووبارە درێژەیان دا بەنەبونی ئاسایش و ناجێگیری سیاسیان لە شێوازێکی تردا وەکو شێوازی حکومەتکردن پەرە پێدا. لەهەمانکاتدا مایەی ئۆپێی تراژیدیاو کارەسات و گاڵتەجاریێ کە ئێم داگیرکاریەی ئەمریکا لێژڕناوی دژی سەرکوتی بەعس و سەدامدا، کراوەتە بانگەوازی پرسەی دامەزراندنی سیستمی سیاسی دیموکراسی لە عێراقدا. دیارترین نمونەکانی بەردەم گواستنەوەی ئێم دیموکراسیە لە عێراقدا لە وێنەی دەوڵەتدا، گەندەڵی بەربڵاوو جەردەیی و دزی و قەرخکردنی سەرمایەو دەسەڵاتی سیاسیێ بەهێزی میلیشیا، لەهەمانکاتدا مایەی ئۆپەری بیدەربەستی و نابەرپرسیاریەتیە بەرامبەر ژیان و گوزەران و ئاسایشی دانشتوان.

دیموکراسی تەنها بە ئۆیەی لێم هەلومەرجە پێ گێژاوە سیاسیەدا، هەرچەندێک بۆت چەند ساڵێ جارێک لێژیەک لە دانیشتوان کەشکەن بە دەنگدان لە هەڵبژاردنەکاندا، بە ڕەسمیەتدان بە دەسەڵاتی میلیشیاکانیان. هەبەتە ئاراستەی ئەمریکاو لێژئاوا وەک هەمای گواستنەوەی بانگەوازی دیموکراتیزمن بە ئەو شوێنانەی داگیری دەکەن، دیمان کە لێم نمونەیەی دەسەڵاتی سیاسی وەک عێراق باشتری لە سووز نابێت.

عێراق لە ٢٠٠٣وە، بەدەست گرژی سیاسی و خولقاندنی کێشمەکێش و تووندکردنەوەی فەزای تائیفیەو دەناەمنێت کە حکومەتی عێراقیش هەر لەو چوارچێویەدا خۆی بە دەسەڵاتی بەشبەشێنە پێناسەکردوە، کە بەجگە لە نەبونی ئاسایش و ڕودانی کارەسات و بارگرانی گوزەران،

لەهەمانکاتدا هەناسەی ئازادی سیاسی و ئازادی بیروباوەڕ بووە بۆڕەر دەست و پێی هێزمونی ئیسلامی سیاسی و شێوەی تائفی هەزە میلیشیاکانەوە.
لەهەمانکاتدا پەیوەندی نێوان حکومەتی هەرێم و حکومەتی ناوەند لەسەر بنەمای ئاستی نفوزو هاوسەنگی هێزە میلیشیاکان و سەوداو مامەڵەی سیاسی نێوان لایەنەکان بەدەوەدەبرێت و هاووڵاتی بون مانایەکی نەماوە. ئەوەش لەئاکامدا ئەوە دەسەلمێنێت کە هاووڵاتیان درک بەوە دەکەن بەڕاستی بە هیچ جۆرێک بەشدارنین بە دەخالەت و بڕیاردان لەسەر چارەنوسی سیاسی وژیانی ڕۆژانەی ئەستایان.
لەهەمانکاتدا یاری بە چارەنوس و ژیان و موچەکانیان دەکرێت. دەنگدانیش لە هەڵبژاردنەکاندا تەنها بەکارهێنانی کردارێکە بۆ بە فەرمی ناسینی ئەو دەخە دژوارو گەندەڵخانەیی کە پێیان دەڵێن حکومەتی فیدرالی عێراق وحکومەتی هەرێمی کوردستان، ئەو حکومەتەی کە لە ڕەوەی زیادکردنی ڕۆژەی بەکاریە و ئاستی فراوان بونەوەی هەژاری بەرز ڕادەگرێت بۆ شەوازەکیتر ، هەژاریش نەبونی ئاسایش بەرجەستە دەکاتەوە، هەر ئەمەش کە ماناو پێناسەی پرسەی دامەزراندنی دیموکراسیە لە عێراقدا، لەژێر پەردەی پشتیوانی ئەمریکاو ڕۆژئاوادا مەردەکرێت و بە دەخالەتی ڕاستەوخۆی کەماری ئیسلامی بەدەوە دەبرێت، کەمارەکی ئیسلامی کە خۆشی وەک دەوڵەتێک گەورەترین سەرچاوەی سەپاندنی نەبونی ئاسایشە لە ئێران و عێراق و ناوچەکەدا.
لە گەڕپانی سیاسی عێراق و کوردستاندا ڕووداوەکان بە هەی یەکتربینی زەر فاکتەرەوە خێراتر دەبن، کە وا دەکات هەموان هەست بە نیگەرانی و دەڵەاوکێ بکەن، بەتایبەتی بەدوای شێوەی غەزەو وەرانبونی غەزە، واپەدەچێت کە ئۆگری ڕودانی کارەساتەکان زیاتربێت و ڕاڕەتی کاریگەریەکانی لەسەر ناوچەکەو عێراق دەرکەوێت، بۆیە پریشکی ئەو شێوەی غەزە، ئومێد بە ئاسایش و سەقامگیر لە عێراق زیاتر دور دەخاتەوە، هەروەها کاریگەری گەڕانکاریەکان و پیادەکردنی نەخشەی میلیتاریزمی ئەمریکا لە ناوچەکەدا زیاتر بەڵای ناوچەکی پرسەی گواستنەوەی دیموکراسی ئەمریکاو ڕۆژئاوا بە نەرمنی و قەزەون شیدەکاتەوەو پێویستە لایەنی دژی مرۆڤایەتیەکەی باش بناسین، ئەتوانین بڵێین دەوڵەت بەناوی دیموکراتیەتیشەوە مانایەکی نیە بە دابینکردنی ئاسایش.
سیاسەتمەدارانی لایەنە سیاسیەکانی باڵادەست لە عێراق و کوردستان، سەرەڕای هەوەدانی هەرلایەنکیان بە گەڕان بەدوای تروسکایی هیوایەکدا کەوەک پاڵەوانی یەکلاییکەرەوە بناسرێن، لە ناوەڕاستی قەیرانێ یەک لە دوایەکەکاندا، بەردەوامن لەڕاڕایی و بڕیارە

جیاوازەکانیان، لەپناو پاراستنی بەرژەوەندی پگو نفوزی سیاسیاندان، نەک دامەزراندنی جگیری سیاسی.
گرفتەکەی سیاسی بە پرسیارەکی دووبارەبوەو خەی دەسپنەت، ئاخە کە لە شەی غەزەدا سەردەکەویت؟، دوای شە، هەزی سەرکەوتو چن سەرکردایەتی ناوچەکەو دەخەکە دەکات؟ سیاسەتمدارانی لایەنەکانی باادەست لە حکومرانیدا وا دەردەکەون وەک ئەوەی یاری مار و پیڕ بکن، لەو شونەی کە هەندکیان بەرز دەبنەوەو هەندکی تریش دادەبەزن، ئەمەش وا دەکات شەوازی حوکمانی لە بازاڕی دڵارکە بچت، لە چنیەتی مامەدا هونەری قازانج و زیان پچیدەو نادیارە، نە دەوەتی ئەمریکا و نە دەوەتی ئیسرائیل و نە ئەران و نەعیراق بەهیچ جۆرەک ئاراستەی جیگیر سیاسی لە پەیوەند بە مامەی کشەی فەلەستینەوە ناکن.
کەمەگا لە دەخەکی چەقبەستووی ناکەکی نەوان هاووەاتیان و بەرپرسەکاندا دەڕی، لەمەترسی تشەنەی شەکە بە ناوچەکە سەرسام ماون، ئیسلامیەکان و بەرپرسەکانیش لە دوەیانی شەی داگیرکاری ئیسرائیل و میلیتاریزمی ئەمریکادا خەیان دەکەنە خاوەنی بەنگاری، لە هەر ووداوەک چاودەری دەکرەت و بەدوای نیشانەکانی سەرکەوتن یان شکستدا دەگەڕن. تەحەدای سەرەکی هەر ئەوەیە کە گەان بەدوای هاوسەنگی لەدەرەوی دەوەتەکان و بەرژەوەندی لایەنە ئیسلامیەکان، پەیوستە لەبەرژەوەندی گشتی کاری لەسەر بکرەت، کەنگدانەوەی جەنجاڵی واقیعی سیاسی ئەستا پەیوستی بە خرشانی جەماوەریە بە کردنە دەرەوەی هەزەکانی ئەمریکا لە ناوچەکە.
لەناو ئەم چوارچەوە ئاماژەدا دەبەت خەکی عەراق بپرسەت و بە دوای هەچکەیەکی واقیعی بە گەیشتن بە گشەپدان و سەقامگیری و دابینکردنی ئاسایش بگەەت. لەرەدا هەی هاوەاتی هەشیار دەتە ئاراوە لە بەرامبەر دەوەتدا، کە ئاواتەخوازە داهاتویەکی باشترو داوای گەانی بنەەتی لەوانگەی سیاسیدا دەکات. گەانی ەاستەقینە تەنیا لەگەڵ گەیشتن لە دەخەکە و بەشداریکردنی بەردەوام لە پرسەی ئاوگەی ەیشەیی و هەگیرسانی شەشەکی کەمەایەتی دەبەت.
بەیە دەورو دەخالەتی هاوەاتی پەیوستە هاوبەشەکی کاراو بکەمە و سەراسەری و هەکخراو بەت لە داشتنی داهاتووی خەی و دەور و دەخالەتی لە دەسەاتی سیاسیدا.
هەروەها پەیوستە فشار بخرەتە سەر دەسەاتداران ئەویان بەسەردا بسپنرەت و لەو تبگن کە گۆگرتن لە داخوازیەکانی هاووەاتیان و وەامدانەوەی خواستەکانیان گەیشتنە بە دادپروەری کەمەایەتی و بنەمای سەقامگیری ووەات پکدەهنەت، کاتک بەیارەکان لەسەر بنەمای بەرژەوەندی هەموو دانیشتوان بن و مانای گشەساندنی

بەردەوام بەخێوەی ئاگرێت، ئارامی و ئاسایشێکی باشتر و پشتەوانەتر لەگەڵ خۆی بەدواوەکان بەدوای خێوەی دەهێنێت، بەڵام ئەوەی دەستاندارن لە عێراق و کوردستان پیادەی دەکەن، نمونەی ئەزمونێکە یەک زەمەنە هەست بە بەرپرسیارێتی تیا بەدی ناکرێت و بەتەنگ هیچ جۆرە چاکسازیەکیشەوە نین، کە بەنی ئاسایش و مرۆڤایەتی پێوە بێت، بەڵێ تەنها هەگا، کردنەدڕەوی هێزەکانی ئەمریکا و هاوخانی دەستەات و هەکخستنی شەشەکی کەمەڵایەتی کەچارەنوس و ئایندەی کرێکارو خەڵکی زەحمەتکێش ساغ دەکاتەوە.

گفتوگۆکردن سەبارەت بە ئایندەی سیاسی عێراق و کوردستان و گەڵانکاریەکانی لەپێوەند بە کۆتاییهێنان بەدەستەات کە خواستەکی هاستەقینەیە بە گەینەی هەلومەرجی ئەستا، هەوەدانە بەرەو دامەزراندنی سیستەمەکی سیاسی کە بەهاستی هەنگدانەوەی خواستەکانی هاوەاتیان بێت، دامەزراندنی دەستەاتێک لەسەر بنەمای دەورو دەخالەتی هاستەوخۆی خەڵک بەهەوە بەرەت و لە هەڕەوی بەدەستهێنان و داسەپاندنی ژانەکی باشتردا هەنگاو بنێت، بە مەرجی مسۆگەرکردنی یەکسانی تەواوی هاوەاتیان.

زۆرێک لە میلیشیا شیعەکان بەشەکن لە حکومەتی ئەستای عێراق – پێگەیەک کە دوای سااندنێک لە بەکارهێنانی چەکەکانیان، پشتیوانیە لە کەماری ئسلامی ئێران، وەک زۆربەی میلیشیا شیعەکانی دیکەی هەژەهەاتی ناوەاست، خەیان بە بەشەک لە بەرەنگاری دژە ئەمریکی و دژە ئیسرائیل هاگیاندووە، وەک حزبوڵای لوبنان، بووەتە ئەکتەری بااددەست لە سیاسەتی وەاتەکەداو داوای چونەدڕەوی هیزەکانی ئەمریکا لە ناوچەکە دەکەن، بەردەوامن لە چەسپاندنی خەیان و چنینەوەی سەروەت و سامانی عێراق و هەوەدان بە قەرخکردنی دەستەات و ناوەندکردنەوەی حکومەتی عێراق و کۆتایی هێنان بە قەوارەی هەرێم، تەواوی ئەم سیناریۆیانە لە عێراق و لە کوردستان لەهەگەی هاتنە مەیدانی خرۆشانی جەماوەریەوە دەبێت کۆتاییان پێ بهێنرێت، دەبێت دەرگای پێکهاانی هەرجۆرە حکومەتێک بەهەویاندا داخرێت، کە سەرچاوەیەکی مەترسین لە بەرامبەر ئاسایش و سەقامگیریدا.

خودایە گوت لەم بەت.. شیعری: ستیفان شەمزینی

ئاە خودا
من بە ئەو نەهاتمە دنیا
بەند بە باەای تەنهاییدا هەبدەم
شیعری دەمدرێژی عەبەس بنووسم
هاوار بکەم جگە لە خەکوشتن
کەس کەس وەەامم نەداتەوە
ناوم لە لیستی قەرزی
هەموو مەیخانەکاندا هەبەت
پیەکم لە نەو لیتاوی غوربەت
پیەکی ترم لەنەو خیاەی زادگەدا بەت
خیاەدانم لە باخەەی شەتیدا بە
قاچم بووبەت بە تەەەی شیزەفرینیاوە
پاەتیەکی کون کونم لەبەردا بە
کزەبای دابەان خەی بکات بە جەرگمدا
بە تەنیشتی دەریادا ر بکەم
شەپەلەکان تەر تەر پەم پەبکەنن
بە کەنارەکان بەەن
ئەم پاەەوانە گاەتەجاەە لەخە مەگرن
بەدەم گریانەوە بیر لە کەچ بکەمەوە
دەرگای گەردوونم لەسەر کەەم بدەن
هەر لەنەو خەمدا و
لە تەک ئەو خەونانەی نایانبینم
پیاسەیەکی کەساسانە بکەم
تەنانەت چراش لە ئەنگوستەچاوەکانمدا
بە ئەنقەست چاوی خەی کوەر بکات
هەتاو سەری خەی هەبگرەت
بە بەردەم باخەکانی راموسااندا تەپەەم
لەوەکی کاە ناوچەوانی گرژ بکات
وەەامی سەاوەکەم نەداتەوە
بچمە دیدەنی کەترەکی سپی
چارەنووسی رەش هەبگەەە و
دەستی پاەانەوە بەرز بکاتەوە

ئامون لە بەهای ژوان دووری بخاتەوە
خەزگە تازە باقبووەکانم
لەوپەی شەخ و شەنگیدا
بەدەم چاوەوانییەوە پیر ببن
رەژەکانم ببن بە تەمی ناو بیرەوەریی
شەوکانیش پێ لە بیرکردنەوەی گوناهبار
کە چەک بەزەیی لە دڵیاندا نەبێت
دەستەکانم هێند سارد و بێ گیان بن
هێز و توانای نەخشاندنی
تابلۆی ئاگردانەکیان نەبێت
تا بێ ئەقڵیمی لەبەر گەرم بکەمەوە
زمانم بێ زنجیری وەفا ببەستراێت
نەتوانم سکاڵای برینەکانم
بە دەستی گوناکی ناپاک
بگەیەنمە بارگای حەزرەتی باخ
هەمیشە ستایشی ئاسمان بکەم
ئەویش لەبەردەم ئەستێرەکاندا
تەریقم بکاتەوە
لە هەموو کوچەیەکیشدا
ئابووم ببات لەسەر تاوانێک
هەرگیز نەمکردووە
ناوم بزڕێنێت لەسەر تەختێک
لە مەشکی خەیدا دروستی کردووە
ئاو یەزدانی مەزن
ناشێ یادەوەریت نەمابێت و
لە بیرت چووبێتەوە
منت بێ ئەوە نەئافراند
پەسنی دڕوشانەوەی مانگ بکەم
تریفە گوڵم لەنەگرێت
نزا بێ هاتنی شنەبا بکەم
گەردەلول لەگەڵ خەی بمبات
هەوەی کەویکردنی نیشتمان
لە نسێی دەمدا بدەم
تاراوگە دەستەمێم بکات
لەگەڵ خەرتاودا جووت بم
ببمە باوکی تاریکترین شەوکان
خەم لەپشتی پێکەنینەوە بشارمەوە

لەسەر شاخی هەموو شادمانییەکانم
گریانێکی بێ کۆتایم پێ بناسێنە
بیر لە باوەشی کچێک بکەمەوە
شەو بە تووندی پێلم رابکێشێت
لەنێو سەنگەرێکی بەزیودا بکوژرێم
تەرمەکەم ببێتە ژەمێکی ئێجگار چێور
بۆ چەند سەگێکی برسی
بۆ چنگێ کەو کەشکەک
بۆ کتێبخانەی عەشق چێ بکەم
ئاگری فیراق لە لەشی بەربێت
بەمن سەربازی ئەو دەجالانەی
بەدەستێک دەمنەرنەوە بەرەی جەنگ
بەدەستێکی تر ئیمزای ئاشتبوونەوە
لەگەڵ بکوژەکانمدا دەکەن
بەمن سپارتاکسی نوێیەک
پشتیان لەژەر پووچیدا چەماوەتەوە
هەموو بێ کەمێ نەفرەتم لێ بکەن و
ئازادیی وەک جگەرەکانیان تەرک بکەن
دەداری لەگەڵ بەهاردا بکەم
قەدەر هەر پایزم بێ گژدا بکات
زستان لەبەر ئاهی خەمدا
گەرم بکەمەوە
ئەو هێندە ناپاک بێت
هاوین بکاتە دوژمنی باوەکوژم و
هەڵەشەی تواندنەوەی
ئەو ئارەزووانەم لێ بکات
لە نەو چاڵێ بەفرەکانی شەرمنیدا بەستوونی
دارسەوی راستگۆیی ئاو بدەم
لە کەتاییدا بەدەنکی شکاوەوە
کەمێک سەوی گەنیوی درەزن بەنمەوە
چاوەڕوانی پەروانەیەک بم
وەک میوانێکی رەح سوک
سەر بە ماڵێ شپرزەکەمدا بکات
هەموو کات دەرزانێک ئاژەڵی دەندە
لەسەر فەرشی هیواکانم هەڵپەڕن
مەرکانەکانی ژیان پێ بکەم
لە ئومێدی رەنگاورەنگ

لەوسەرەوە
بە دەستی بەتاڵ بگەڕێمەوە
مەیتی ئاواتە کوژراوەکانم
بەسەرشانەوە بێت
لەنێو دارمەوکاندا بژیم
تینووی دڵۆپێک شەراب بم
لەنێو گۆستانەکاندا بمرم
عەوداڵی قەبرێک بم
نیشتمان لەنێو دەمدا بێت
تووشی جێتەی دە بم
ئەوین لە نێو رەحمدا بێت
لە دوورترین شوێن چاوی بە بگەڕێم
بەمووت ڕەمانێکی دەخشێ بنووسم
پێنووس مان بگرێت
بە سەرماندا بشیکێنێت
ئەی کوێی دەتەنگی بە نیازی
لە کونی خێت هەگبەیتەوە و
حاشا لە ئەژدادی خێت بکەیت!!؟
ئاە خودایە
دەترسم سەرت زەر قاڵ بێت
بەو شانە تاڵەی سەر زەویەوە
منیش هەقی خەمە
کە دەزانم پیر بوویت و
گوێیەکانت
تا سنووری کۆیی گران بوون
بەهێنمەوە بیرت
منت لە ڕەحمی دایکمەوە
بە ئەوە دەرنەهێنا
گشت سەرکەوتنەکانم
پە پە ببن لە تامی شکست
خوێنی شەیدابوونم
لەبەر دەرگای ژنەکدا بژێت
سەبەتەی حەزەکانم
تەژی بن لە میوەی گەنیو
کاوە خوریەکەی سەرم
ببێتە هاوپەیمانی گژوگوڵ
لە نێوان من و مردندا

تەنها لەشکی نەخۆش هەبێت
لە نێوان من و ژیاندا
هەزاران دیوار قوت بووبێتەوە
مەحکوم بم بە پێاوەزخستن و جەفا
مافی گیانەوەشم نەبێت
بە تاریکایی پێش لە دایکبوون
شێشی باخکی پەرژینکراو بم
گوێ بۆ ناسکییەوە
خیانەتم لە بکات
بمخاتە بەسەی دکەوە
دەفتەرکی شیعری بەنخۆش بم
کەس بۆنم نەکات
کەس پێی رەحم هەندداتەوە
شوێنکەوتەی تەریقەتی دە بم
هەموو رۆژک عەق
بەزمکم بە بنێتەوە و
بە خەتاباریی تێیدا دەربچم
سەدیەک لە چاوەوانی پەریێکدا
وک گکانک لە هەچووندا بم
گروپک جنکە یەخسیرم بکەن
لە نائومێدییدا داممرکێننەوە
هەمیشە لە راکردندا بم
بە دوای خۆشگوزرانیدا
سەرئەنجام پالیسی هەژاریی بمگرێت
هەموو شەوک تامەزرەی روئیا بم
بە ئامەزی ژنکی مەستەوە
مەتکە سواری سەری
تامەزرۆییم ببێت
پشتاوپشت بگەمەوە سەر ئاو
رووبارکان نکێی و
ئەقیانووسکان هەشەم لە بکەن
کە هەندە نجیبزادە نیم
سولالەم بچنەوە سەر باران
بەددان جێکردنەوەوە پەم بەن
ئەی دوکەزادە هەشت بێتەوە بەر
تە نەوەی رەسەنی ئاگریت
ناتوانین بە شەوکیش جێت بکەینەوە

دەستی ماندووەتی بکەم کەمەرم
بە دوای ناسنامەی خەمدا بگەڕێم
لە رێژەهێناتی زەوی
بە گوومان بن لەوەی
شەوی بیرکردنەوەم
سەر بەوەندەر نییە
لە رێژاوای زەمینیش
گا بە گوندا بناسنەوە و
بەهەی قژی ڕەشمەوە
هاشا لە بنەچەم بکەن
کاتێک کوخەکی ئارام بنیات دەنێم
خەم و تەنهایی تێیدا بسرەوێین
دەنگێک لە دوورەوە هاوار بکات
هە ڕەنج بەخەسار هەوارت بگوازەوە
ماڵت لەسەر هەڵی بووملەرزییە
زەر گوێ نەگرم بە ئەم قسەیە
داغەم بچێتە سەر ڕەختەرەکەی
بەڵێ مردنم چەند پلەی پەویست بێ؟
ئای خودایە
هەندێ چەنەبازیم کرد
سەر دەرناکەم لەوەی وتووەم
ئەستا خەیشم نازانم
حیکمەتی خەڵقکردنم چی بوو؟
لوتف بفەرموون
خەتان وەڵام بدەنەوە
٢٠١٩-٨-٣
ئەڵمانیا – بیلەفێلد
نەخشخانەی گلیاد ئاینس
شتاسیەنی نەرلەگی
لە رێژی لە دایکبوونمدا، مەمی ئەم شیعرەم هەڵکرد. چەند ساڵێک وا ڕاهاتووم لەم ڕێژەدا شیعرێک بنووسم.

گریگاری سمیس بایەزی ئاشتی و منداڵان.. ڕزا شوان

هەندێک کەس بە سروشتی، هەر لە منداڵییەوە ناوازەن و بەهرەیەکی ئەفسووناویان پێبەخشراوە. ئەوان بلیمەت و هەڵکەوتوون و بە ڕاستی زیرەکن. بە گشتی تواناکانیان لە بواری تایبەتییەکاندا وا نیشان دەدەن، کە (١٠) ساڵ لەپێش تواناکانی هاوشێوەی گەورەسالانی لێهاتووەون. لەڕەوە زاراوەی منداڵی پڕجوو (سەرسوهێنەر) بە ئەو منداڵە لە توانا بەدەرانە بەکاردەهێنرێت. بە درێژایی مێژوو، زۆر منداڵی پڕجوو هەبوون و هەن. هەندێکیان بوونەتە گەورەسالی بەرهەمدار. تا ئەو کاتە دەستکەوتی هزری زیاتریان بەدەست هێناون، لەوەی کە ئێمە لە هەموو ژیانماندا بەدەستی دەهێنین. تا ئێستا باسی (٩) منداڵی پڕجوی جیهانییمان کردووە. ئەمجارە باسی منداڵێکی تری بلیمەت و هەڵکەوتوو و پڕجوی ئەمەریکی دەکەین. کە ناوی (گریگاری ئاڵ سمیس) ە. بە (بایەزی ئاشتی و منداڵان) لە جیهاندا ناسراوە. بە کورتکردنەوەی ناوەکەی بە ناوی (گریگ) یشیان ناودەبرێت.
گریگاری باب سمیس، لە ساڵی (١٩٩٠) لە ئەمەریکا لەدایک بووە. تاقانەی خێزانەکەیەتی. دایکی ناوی (جانێت سمیس) ە، بەهۆی کاری کاربووی. باوکی ناوی (باب سمیس) ە، بەوانامەی ماستەری هەیە، زانایەکی مایکرۆبایەلۆژییە.

گریگاری منداڵێکی باباڵبەرز و قژ زەرد بووە. هەر لە منداڵییەوە بەهرە و زیرەکی دەرکەوتن. گریگاری لە تەمەنی (٤) مانگاندا فێری قسەکردن بوو. لە تەمەنی (١٤) مانگانگیدا، پرسیار و ڕاهێنانی بیرکاری جێبەجێ دەکرد. هەر لەم تەمەندا فێری خوێندنەوە و لەبەرکردنی کتێب بوو. لە تەمەنی (٢) ساڵیدا بە تەوای هەگبری خوێندەوەی کتێب بوو. لە تەمەنی (٥) ساڵیدا لە باخچەی منداڵاندا، باسی ئەوەی بە هاوڕێکانی دەکرد کە چۆن ڕووک خواردن بە خەڵکی دروست دەکات. لە تەمەنی (٦ ـ ٩) ساڵان هەموو پەلەکانی قوتابخانەی بنەڕەتی بە پلەی نایاب تەواوکرد. لە تەمەنی (٩) ساڵیدا، لە ئامادەیی گشتی (ئەرینگ پارک) لە فلۆریدا، بە پلەی

نایاب و ئابوومەندی تەواوکرد. بچووکترین قوتابی بوو، لەم تەمەنەدا، دەرچووی ئامادەیی بێت.
گریگاری دەڵێت:"لە چوار ساڵیەموە، خەونم بە دەستپێکردنی خوێندن لە کۆلێژ دەبینی" دەشەت" بۆچی خەکی دەڵێن، ئاسمان سنوورە؟ بۆ من نا!!
خەون و هیوای گریگاری هاتنەدی. لە تەمەنی (١٠) ساڵیدا بۆیە تاقیکردنەوە لە زانکۆ وەرگیرا. بۆ پلەی نایاب و ئابوومەندی، بەوانامەی بەکالۆریۆسی لە بیرکاریدا، لە کۆلێژی (راندلف ماکۆن) وەرگرت. بەوانامەی ماستەریشی لە بایۆلۆژی حیساباتیدا لە (زانکۆی ڤێرجینیا) لە (شارلێتسڤیل) بەدەستهێنا. بەوانامەی دکتۆرای لە زانستە بایۆلۆژیەکان لە (زانکۆی گارنێگی مێلۆن) وەرگرت.
گەورەترین خولیای گریکاری سمیس بیرکاری بوو. دەنووسێت:"زانست دەروازەی نهێنییەکانی جیهانەکەمانە. بیرکاریش وەک چرایەکە، رێگا روونای دەکاتەوە" لەگەڵ ئەوشدا بیرکاری ئامانج نییە. بەڵام هەکاریکە بۆ هەنانەدیی ئامانجی گریگاری.
بەڵام بلیمەتی تەنیا نیوەی چیرۆکەیە بۆ گریگاری سمیس. لەو کاتانەی کە لە قوتابخانەدا نییە، ئەم گەنجە وەکو چالاکوانێکی بواری ئاشتی و مافەکانی مندالان، بۆ جیهاندا دەگەڕێت. چاوپێکەتنی لەگەڵ سەرۆکی وەاتان و لەگەڵ براوەکانی خەاتی نۆبڵی ئاشتی و سەرکردە ئاینییەکان و مامۆستاکاندا کردووە. کۆبوونەوەی لەگەڵ سەرۆکی پێشووی ئەمریکا (بیل کلینتۆن) و سەرۆکی پێشووی یەکێتی سۆڤیەت (میخایل گورباتشۆف) کردووە. باسی پلانی پەروەردە و ئاشتی لەگەڵیاندا کردووە. نوێنەری (سی سی ئەف) بوو. لە دانیشتنی تایبەتی ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان. سەبارەت بە مافەکانی مندالان وتاری داوە. لە چەندین کەس و کۆبوونەوەی تریشدا، لە زەر شوێنی تردا، وەکو باڵیۆزی ئاشتی و مندالان، وتاری پێشکەش کردووە. گریگاری چەندین پەیامی بەهێزی نووسی و چەندین کۆبوونەوەی بەڕێوەبرد، وتاری هاندان و وروژێنەری پێشکەش کردوون. چەندین راپرسیی ئەنجامداون. لە چەندین بەرنامەی بەشوماری بەناوبانگی جیهانی، لە تەلەڤزیۆن و رادیۆکاندا، چەندین دیمانەیان لەگەڵ سازکردوون. باسی ئاشتی و مندالانی کردووە.

گریگاری لە رێگای دەرکەوتنە زۆرکانییەوە، داوای لە

سەرکردەکانی حکومەتەکان کرد، کە منداڵەکانیان وەک گەورەترین سامانی وەتەکانیان بزانن. کەتایش بە تووندوتیژی بەرانبەر بە منداڵان بهێنن. پەیامەکانی پێن لە هیوا لە گۆشبینی، خۆکی زیاتر هۆشیارکردووەتەو بە هێنانەدیی مافەکان و پێداویستییەکانی منداڵان.
گریگەری دەڵێت:"ئەرکی ئێمە، دروستکردنی داهاتوویەکی ئارام و ئاسوودە و تەندروستە بۆ هەموو منداڵان". لە ئەمریکا و لە سەرانسەری جیهاندا. گریگەری ژیانی بە ئێم پرسە جیهانییانە تەرخان کردووە و درێژەی پێدەدات. بەردەوامە لە خەبات و کارکردن، لە پێناوی ئاشتی و خۆشگوزەرانی منداڵان.
گریگەری دەڵێت:" من خەون بەو رۆژەوە دەبینم کە هەموو منداڵان بتوانن بەبێ ترس و لە جیهانێکی ئارامدا بژین".
دەشڵێت:"ئاشتی لە منداڵانی جیهانەوە دەست پێدەکات، کاتێک کە درێژە بە فڕکردنیان دەدەین. پێش ئەوەی فڕی رق و کینە ببن. یەکەم هەنگاوی ئاشتیش لە ڕەی فڕکردنەوە دەت، چونکە فڕکردن تێگەیشتن دروست دەکات، تێگەیشتنیش دەبێتە هەی چارەی ئێتەرناتیف".
گریگەری دامەزرێنەری ڕێکخراوی (بەرگریکاری لاوانی نەودەوەتی) یە. کە ڕێکخراوێکە کاردەکات، بۆ پێشخستنی بنەماکانی ئاشتی و لەیەکتێگەیشتن لەنێوان لاوان لەسەرانسەری جیهاندا.
گریگەری سمیس، بۆ هەی هەوڵە مرۆییەکانی و چالاکییەکانی بۆ بەرقەراربوونی ئاشتی و بۆ مافەکانی منداڵان، لە تەمەنی (١٢) ساڵیدا، بۆ وەرگرتنی خەاتی نۆبێی ئاشتی پاڵورا. کە بچووکترین تەمەنە تا ئێستا بۆ نۆبێی ئاشتی کاندید بکرێت. لە تەمەنی (١٣) ساڵیدا بۆ جاری دووەم، بۆ نۆبێی ئاشتی کاندیدیان کرد. تا ئێستا چوار جار بۆ ئێم خەاتە کاندید کراوە.
گریگەری سمیس، لە پێش تەمەنی (٢٠) ساڵیدا، لە تاقیکردنەوەکانی (مینسا) دا، بۆ پێوانەکردنی تێکەای زیرەکی، پلەی زیرەکی و بلیمەتی گریگەر (٢٠٠) پلەیە، واتە (٤٠) پلە لە سەرووی زیرەکی (ئەلبەرت ئەنیشتاین) و پرۆفیسەر (ستیڤن هەکنیگ) وەیە. کە پلەی زیرەکی هەریەکیان (١٦٠) پلەیە.
هەی بەکارهێنانی ناوی ئەنیشتاین بەرانبەر بە زاراوەی بلیمەتی، چونکە ئەلبەرت ئەنیشتاین ڕووناکبیرێکی ئەقڵی

سەدەی بیستەم بوو. بۆیە کە باسی بلیمەتی کەسێکی زیرەک دەکرێت، بە ئاستی بلیمەتی ئەنیشتاین هەڵدەسەنگێنرێت.
لە ئێستا کە تەمەنی گریگۆری ئاڵ سمیس سی و چوار ساڵە، چەندین پێستی باڵای هەیە. سەرقاڵی لە چەندین بواری ئاکادیمی و لێکۆڵینەوەی پزیشکی و زانستیە، خەریکی بەدەستهێنانی دکتۆرای دووەمێتی.

ڕزا شوان
دوبەی: ٢٠٢٤

(*) بە ئەم نووسینە، سوودم لە چەند سایتێکی ئینگلیزی وەرگرتووە.

هاوەسمی ڕزگرتنی مامستا عوسمان محەمەدی ژەنیاری لەهاتووی نایە لە بکان بەهاوەدچێت

مەنسوور جیهانی ـ

هاوەسمی ڕزگرتن لە پگەی هونەریی مامستا «عوسمان محەمەدی» ژەنیاری ناسراویی مۆسیقای ناوچە جۆراوجۆرەکانی کوردستان لە شاری بکان بەهاوەدچێت.

هاوەسمی ڕزگرتن لە پگەی هونەریی مامستا «عوسمان محەمەدی» بە نازناوی «عوسمانە سوور»، دەنگی ناسراو و بلیمەتی مۆسیقای ناوچە جۆراوجۆرەکانی کوردستان و ژەنیاری دیار و لەهاتووی نەرمەنەی (نایە) بە هەزلەنان لە شەش دەیە ژەنیاری و پشکەش کردنی مۆسیقای داهێنەرانە و هەرمان و هەزگرتن لە ٦٥ ساڵ خزمەتی ئەویندارانەی ئەم هونەرمەندە بەتوانایە بە هونەری مۆسیقای فۆلکلۆریکی کوردی بە

پاپشتی ئەنجومەنی فەرهەنگی و هونەری ناحوکمی «ئاوای زیرەک» بە ئامادەبوونی مامۆستایانی ناوداری کەلتوور و هونەر و پشکەش کردنی مۆسیقای ناوچەکان و سەمای هەپەرکێ لە کاتژمێر 7ی ئێوارەی ڕۆژی پێنجشەممە ٢١ی بەفرانباری ١٤٠٢ ڕێکەوتی ١١ی کانوونەنی دووهەمی ٢٠٢٤ لە هۆڵی ئیدارەی ڕۆشنبیری و هونەر لە شاری بۆکان بەڕێوەدەچێت.

لەم کۆڕی ڕۆژنامەنووس و لێکۆڵەری مۆسیقای ناوچەکان، بە ڕوانگەی «گۆڕانوویەک لە ژیانی مامۆستایانە» لە تەمەنێک چالاکییە هونەرییەکانی مامۆستا «عوسمان محەمەدی» (عوسمانە سوور) ژێنیاری ناوداری ئامێری نایە (نەرمەنەی) کە خاوەنی خۆاتەکانی باشترین ژەنیار و مۆسیقاژەن و هۆبەزاردەی یەکەمی فێستیڤاڵەکانی نێودەوڵەتیی مۆسیقا و ڕۆوسمە فۆلکلۆرییە نەریتییەکانە لە وڵاتانی ڕووسیا، کرۆاتیا و جۆرجیا، لە سەروبەندی ٨٤ ساڵەی تەمەنی پڕ خێر و بەرەکەتی ئەم مامۆستا ناوازە و ژەنیارە خۆشەویستە لە لایەن ئەنجومەنی ڕۆشنبیری و هونەری ڕێکخراوی ناحوکمی «ئاوای زیرەک» بە بەڕێوەبردنی دکتۆر "ئیبراهیم عوسمانی" و بە بۆشداریی ئەکادیمیای مۆسیقای «زیرەک» بە بەڕێوەبردنی "محەمەد مەعرووفی" و هەروەها بە هاوکاریی تایبەتی دکتۆر «خەشایار سەنعەتی» فەرمانداری شارستانی بۆکان و پشتگیرییەکانی خەڵکی هونەردۆستی ناوچەکە و یارمەتیدانی کۆمەڵک لە چالاکانی ئابووری بەشی کەرتی تایبەت و کارداهێنەران لە پێناو بەوپێدانی بەرپرسایەتی کۆمەڵایەتی و هەروەها بە هاوڵێیەتی داموودەزگاکانی دیکەی شاری بۆکان لە ڕێبازی بەرزکردنەوەی کولتوور و هونەر و بەرەوپێشبردن و فراوانکردن و پەرەپێدانی هونەری بەرز و بەپێزی مۆسیقای ناوچەکانی کوردستاندا ڕێزیان لێدەگیرێت و پلە و پایەی هونەری ئەو مامۆستایە بەرز دەنرخێندرێت.

پێخش و بڵاوکردنەوەی بەگە فیلمێکی دەکیەمێنتاری لەسەر ژیانی هونەری و لێکدانەوە و پێداچوونەوە بە بەرهەمە مۆسیقاییەکان و گفتوگۆ لەگەڵ هونەرمەندانی مۆسیقا سەبارەت بە پێگەی ئێو مامۆستایە، پێداچوونەوە و تێوانینێکی گشتی لەسەر ژەنیاریی مامۆستا "عوسمانە سوور" لە فێستیڤاڵە هونەرییەکان و بەدەستهێنانی خۆاتەکانی مۆسیقا لە بوارەکانی نەتەوەیی و نێودەوڵەتی، ئاخاوتنی مامۆستایانی دیار و ناسراوی مۆسیقای ڕەسەن دەربارەی ئەم هونەرمەندە، پشکشکردنی بەرنامەی پێکەوە ژەنینی ئامێرەکانی نایە

و زەربی کوردی، پشکشکردنی مۆسیقای رەسەن و دەنگبێژی و گۆرانی چینی هونەرمەندانی پێشەنگی فۆلکلۆری ناوچەی موکریان، پشکشکردنی بەرنامەی هەڵپەرکێی رەسەنی گرووپی "نیشتمان" بانە، پخش و باوکردنەوەی مۆسیقای ئۆرکێسترای فیلارمۆنیکی مۆکریان و پشکشکردنی بەیتی "سەیدەوان" و پارچە مۆسیقای کۆنسێرتی تاکژەنی نەرمەنەی (نایە) و ئۆرکێسترا لە دەستگای شوور بە ژەنیاریی مامۆستا عوسمانە سوور و ئاوازدانان و ڕێبەرایەتی ئۆرکێسترا لە لایەن "کاوە فەقیە زادە"، هاوکات لەگەڵ پێردەلادان لەسەر پێکەری سەردیسی مامۆستا "عوسمانە سوور" بەرهەمی "هەبین حەیدەری" و هۆزلەنان لە مامۆستا "عوسمانە سوور" بە بەخشینی تەندیس، نیشانەیەکی هونەری، کتێب، لەوحەی ڕێزلێنان و تابلۆی سوپاسگوزاری و دیاری هونەریی نایاب لە زومرەی بەرنامەکانی ئێم کەبەندی هۆزلەنان و یادکردنەوە دایە کە بە ماوەی ٣ کاتژمێر لە هۆڵی هۆشنبیری شاری بوکان بەڕێوەدەچێت.

مامۆستا "عوسمان محەمەدی" (عوسمانە سوور) بە یەکێک لە هەرە دیارترین و تایبەتترین ژەنیارەکانی ئامێری نەرمەنای (نایە) لە سەر وڵات دادەنرێت. شێوازی ناوازەی ژەنیاری و خولقاندنی بەرهەم گەلێ بە وێنە و ناوازە و هەرمان، ئێم هونەرمەندەی بە مانا ڕاستەقینەکەی لە لوتکەی هونەری مۆسیقای کوردستاندا داناوە، چ لە ڕووی توانا و تەکنیکی پێشکەش کردن و چ لە ڕووی ناوبانگەوە.

مامۆستا "عوسمان محەمەدی" (عوسمانە سوور) لە ساڵی ١٣١٩ هەتاوی (١٩٤٠ی زایینی) لە گوندی قەرەکەند سەر بە شاری بوکان لەدایک بووە. لە تەمەنی مەرمنداڵی لە ژێر کاریگەریی شمشاڵی مامۆستا قادر عەبدوڵازادە (قالە مەڵە)، ئاوەژکاری دەستەی دادوەرانی فێستیڤاڵی مۆسیقای ناوچەکانی کرمان، دەستی کرد بە فێربوونی شمشاڵ و زۆری نەخایاند ژەنیاریی ئەم ئامێرەی بەو شمشاڵەی کە مامۆستا قادر عەبدوڵازادە (قالە مەڵە)، بۆی کڵبوو، فێری ژێنینی ئێم ئامێرە بوو، پاشان ڕووی کردە ژەنیاریی ئامێری دووزەلە و دوای ئەوەی لێهاتوویی و شارەزایی لە ژەنینی دووزەلەدا بەدەستهێنا، بە شێوەی جیدی و پیشەیی خەریکی فێربوونی نەرمەنەی (نایە) بوو.

پاشان بە هەرەمی کوردستان سەفەری کرد و ژەنیاریی مەقامەکانی خۆجێی ناوچەکە لە لایەن "حەسەن نەی" لە شاری سلێمانی فێر بوو. لە ساڵی ١٣٤٥ هەتاوی (١٩٦٦ی زایینی) چالاکی هونەریی خۆی بە هاوکاری هونەرمەندانی ناوداری ناوچەی مۆکریان لە باشووری پارێزگای ئازەربایجانی ڕۆژئاوا دەست پێکرد و لەگەڵ گۆرانیبێژانی ناسراوی

وەک مامۆستایان حەسەن زیرەک، عەلی خاندان، عەبدوللا هووشمەند (عەبە دەژە)، سەید عەلی ڕەحیم پوور (سەردەشتی)، سەید ئیبراهیم سەقزی و … دەستی بە کار و چالاکیی هونەری کردووە.

مامۆستا "عوسمانە سوور" بەرهەمی زۆری هەیە لەوانە نمایشی تایبەت لەگەڵ گۆرانیبێژی جیاواز و لە ساڵانی 1380 هەتاوی (٢٠٠١ی زایینی)دا دوو ئەلبووومی مۆسیقای بە ناوی "گۆلی" و "هەژان" بە دەنگی "خەبات مولوودی" بە مۆتیفی فۆرمی وەزارەتی ڕۆشنبیری تەمار و بڵاوکراوەتەوە، خەریکی ژەنیاری و سەرپەرشتیی تاکژەنی نەرمەنای بووە. ئەو مامۆستایە لە چەندین خولی مۆسیقای ناوچەکانی ئێران لە شارەکانی کرمان، تاران، سنە، مەهاباد، بۆکان، سەردەشت، سەقز بەشداری کردووە.

پرۆفیسۆر عوسمان محەمەدی (36220) خاوەنی زیاتر لە 60 ساڵ ئەزموونی ژەنینی لە ئەرکێسترای ناوچەیی و گروپەکانی مۆسیقای ڕەسەن و هاوکاری لەگەڵ هونەرمەندان و مامۆستایانی مۆسیقای دیاری کوردستان.

ئەو مامۆستایە ئێستا دانیشتووی شاری بۆکان لە پارێزگای ئازەربایجانی ڕۆژئاوایە و لە ڕێگای پێشکەش کردنی بەرنامەی هونەری، بڕیوی ژیانی خۆی دابین دەکات و لە نێو خەڵکی هونەردۆستی ناوچەکانی کوردستاندا ڕێز و حورمەت و پلە و پایەیەکی هونەری هەیە.

ئیسماعیل سابیر دیوانێ شیعری "هەوری مات" بڵاو دەکاتەوە

کتێبی "هەوری مات" دووەمین بەرهەمی نووسەر و شاعیر ئیسماعیل سابیرە کە لە کۆمەڵێك شیعر پێکهاتووە، وەك شاعیر دڵێت، کتێبەکە یەکێکی تر دەبێت لە زنجیرە بڵاوکراوەکانی ناوەندی تەم بە نووسینی کوردی، کە بڕیارە لە ڕۆژانی داهاتوو لە دووتوێی کتێبێکدا چاپ و بڵاو بکرێتەوە.

ئیسماعیل سابیر شاعیرێکی گەنجی دانیشتووی هەولێرە، پێشتریش دیوانێ شیعرێکی تری چاپ و بڵاو کردووەتەوە، لە لێدوانێکدا گوتی، "هەوری مات" لە بنچینەدا دوو پەژە یان دوو کتێبی بچکۆلانەی سەربەخۆی لێخ گرتووە، لێرەدا وا پێویستی کردووە لە دووتوێی کتێبێکدا بیکۆکەوە کە بکرێنەوە. شیعرکانی ناو ئەم کتێبە بەپێی بارودۆخی هەر تێکستێك، هەوڵ دراوە جیاوازی دروست بکەن، هەم لە دەربڕین و دنیابینی، هەم لە مانا و تەکنیك و فۆرمی داشتن، وەك مژووش کاتی نووسینیان دەگەڕێتەوە بۆ نێوان ساڵانی 2017 تا 2019 و 2021 تا 2023 بەشێکی زۆر لە شیعرکان نوێن و ئێستە بە یەکەمین جار بڵاو دەکرێنەوە.

ئیسماعیل لە درێژەی لێدوانەکەیدا باسی لەوەش کرد، ناوەڕۆکی شیعرکان هەنگاو بە هەنگاو قورس بێت، ئەمە بتوانین ناوەڕۆکی شیعر لە چەند دیمەن و ساتێکی دیاریکراودا قەتیس و بچووك بکەینەوە، چونکە شیعر هەر خۆی هەڵگری هامنکراوە، بەپێی سەردەمە جیاوازەکان بەردەوام بە دوای مانا و شیکاری نوێدا دەگەڕێت.

ئەوشی گوت تەنیا شتێك ئەوەیە ئەم کتێبە هەر لە سەرتاوە هەوڵی بە ئەوە بووە هەر دالێك گوزارشت بێت لە چەندان دال و مەدلوولی جیاجیا، تا خوێنەری قووە و وردبین ئاوێتەی خۆی بکات و بیکات بە بەشێك لە مانای تێکستەکە، یان بە جۆرێکی تر شیعر تیشك بخاتە سەر ئەو وێنانەی کە کەمەگە بایەخی پێ نادات. دواجار هەنگاو کاری شاعیرانیش هەر ئەمە بێت کە هەوڵستە لەسەر ئەو دیمەنگەل و وێنە پڕاوەزخراوانە بکات کە خەڵکی گشتی هەستی پێ ناکەن، چونکە لەبەرئەوەی شاعیران بارگاوین بە هەست، بۆیە دەن لە ی هەزی زمانەوە، تەکنیکەکانی دەربڕین دەدزنەوە. بە جۆرێك خۆیان و وشە بە خزمەتی شیعریەت و بوون وگۆ دەخەن، تا لە کۆتاییدا ئیستاتیکا و وێنەگەلێکی هونەریی لەناو خەم و ژیانی مرۆڤکاندا بەرجەستە بکەن.